

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СХІДНОЇ І СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА ТЮРКСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Кваліфікаційна робота магістра на тему:

ТУРЕЦЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ-ОНІМОМ:
СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНИЙ І КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФІЧНИЙ АСПЕКТИ

Студентки ІІ курсу Мтур 53-21

Освітньої програми: Східна філологія
турецька мова та література, переклад,
методика навчання

Копровської Христини Михайлівни

Науковий керівник:

доц. Тімкова Т.М.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	7
СТАНОВЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ОНІМІВ У КОНТЕКСТІ ТУРЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ	7
1.1 Різні види ономастичної лексики	7
1.2 Розробка класифікацій турецьких фразеологізмів за лексико-семантичними та культурно-специфічними ознаками	9
1.3 Становлення фразеології в турецькому мовознавстві	22
Висновки до 1 розділу	26
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНТОМ-АНТРОПОНІМОМ ТА КОМПОНЕНТОМ-ТОПОНІМОМ	29
2.1. Идеографічна характеристика фразеологізмів з компонентом-антропонімом.....	29
2.1.1 Фразеосемантичне поле «Релігія»	30
2.1.2 Фразеосемантичне поле «Історія»	33
2.1.3 Фразеосемантичне поле «Герої епосу, казок, легенд, міфів».....	37
2.1.4 Фразеосемантичне поле «Народ».....	40
2.2 Идеографічна характеристика фразеологізмів з компонентом-топонімом.....	41
2.2.1 Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані із релігійними реаліями	41
2.2.2 Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані із історичними та культурними реаліями.....	42
2.2.3 Фразеологізми, які мають у складі топоетноніми	44
Висновки до 2 розділу	46
РОЗДІЛ 3. ГРАМАТИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФІЧНИЙ АСПЕКТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ТУРЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ-ОНІМОМ ТА КОМПОНЕНТОМ-ТОПОНІМОМ	49
3.1 Специфіка лінгвокультурно обумовлених фразеологізмів	49
3.2 Граматичний аспект в дослідженні турецьких фразеологізмів	53
Висновки до 3 розділу	56
ВИСНОВКИ	57
ÖZET	62
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Фразеологізми найкраще ілюструють мовну картину світу, дають можливість зрозуміти тонкощі досі невідомої культури. Вони є «душею» народу і його віковичної мудрості, яка залишається актуальною у всі часи. Ідіоми, усталені мовні звороти, прислів'я та приказки дають можливість детально дослідити особливості менталітету народу, його культури та національної пам'яті, а фразеологізми з компонентом-онімом викарбовують словесний спомин про певну особистість, відоме місце або визначну подію на довгі віки. Саме тому походження фразеологізмів, де присутні власні назви, досі є актуальним та популярним предметом дослідження.

Крилаті вислови передають емоційно-експресивне значення, враження людей від певних подій та обставин, тому складаються із усталено-стійких елементів, які мають чіткий порядок слів у власному контексті. Багатство виражальних засобів мови є показником рівня її 'словесного достатку', тому аналіз внутрішніх особливостей фразеологічних одиниць сприяє більш детальному вивченню функціонування та його значення у складі прислів'їв та приказок. Фразеологізми є специфічним світобаченням картини світу із закодованою інформацією про минуле, наших предків, їхній спосіб сприйняття оцінку всього живого; вони передають культурні особливості народу. Фразеологічні одиниці вміщують в себе історичні події й спомини про них, соціально-побутові та культурологічні аспекти суспільного життя, вирізняють найбільш чуттєві струни нашого серця, розказують про неосяжний спектр людських почуттів, вражають точністю асоціацій між природою, життєвими фактами і людською поведінкою, емоціями та вчинками. Вони є скарбницею поетичних уявлень народу.

Семантиці власної назви в українській фразеології присвячували свої праці О. П. Бодик, О.М. Галинська, С.О. Вербич, Т.М. Князь, Ж. Краснобаєва-Чорна, І.В. Корунець, Н. Хома, Р.П. Зорівчак, М.Ю. Яцьків. Оними у турецькій мові вивчали: І. Покровська, О.К. Чаєнкова, Л.І. Орехова, О. А. Аксой, І. Шахін, С. В. Орнек, Л. Карахан, Ф. Атаклі Сачак, Айверді І., Х. Емінооглу, Ф.Ф. Тюльбентчі, М.Е. Йилдизли. Лінгвісти Л. Расонь, С. Тюркмен, К. Юнд, М. Юртбаши, Л.С. Узун, Й. Д. Тіраш, Х.І. Ертюрк у своїх дослідженнях розробляли класифікацію антропонімів у фразеологізмах.

Актуальність дослідження полягає у вивченні семантико-граматичної та культурно-специфічної проблематики фразеологізмів з компонентом-онімом в українській тюркології та українському сходознавстві, а також у потребі дослідження їхнього функціонування у вивченні українцями турецької мови та культури.

Мета дослідження полягає у встановленні специфіки семантико-граматичного та культурно-специфічного аспектів під час вивчення турецьких фразеологізмів із компонентом-онімом. Реалізація поставленої мети полягає у розв'язанні таких завдань: 1) дослідити теоретичні підвалини дослідження семантико-граматичного та культурно-специфічного аспектів турецьких фразеологізмів з компонентом-онімом; 2) визначити роль онімів у формуванні контексту фразеологічних одиниць турецької мови; 3) дослідити особливості функціонування турецьких фразеологізмів з компонентом-онімом з семантичної та граматичної точки зору; 4) дослідити особливості функціонування турецьких фразеологізмів з компонентом-онімом з точки зору культури та історії; 5) розробити класифікацію турецьких фразеологізмів відповідно до ролі та значення компонентів-онімів у їхньому контексті; 6) розробити ідеографічну характеристику фразеологічних одиниць компонентами-онімами; 7) вивчити особливості функціонування фразеологічних одиниць у мовленні.

Об'єктом дослідження є турецькі фразеологізми з компонентом-онімом.

Предметом дослідження є турецькі фразеологізми з компонентом-онімом, їхній семантико-граматичний та культурно-специфічний аспекти.

Для розв'язання поставлених задач у ході роботи застосовано наступні **методи дослідження**: описовий метод, структурний метод, метод класифікації, метод суцільної вибірки.

Теоретичне значення цієї роботи полягає в тому, що пропонована праця може бути використана як приклад для подальших досліджень у галузі турецької фразеології, літературознавства та культурології.

Практичне значення дослідження визначається тим, що його результати можна використати та демонструвати як зразок з метою розв'язання практичних проблем використання турецьких фразеологізмів із компонентом-онімом у мові, літературі та культурі, а також застосовувати на практиці в наступних дисциплінах: лексикологія турецької мови, література Туреччини, практичний курс турецької мови.

Матеріалом дослідження виступило 120 фразеологізмів, відібраних методом суцільної вибірки із наступних словників: Aksoy, Ö. A. (2018) Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: I Atasözleri Sözlüğü, Aktunç H. (2002). Büyük Argo Sözlüğü, Ayverdi İ. (2008). Misalli Türkçe Sözlük I-III, Bahadınlı, Y. S. (1996). Türkçe Deyimler Sözlüğü ve Kaynakları, МКВ: Milli Kütüphane Başkanlığı. (2001). Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II, Yurtbaşı, M. (1996). Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü, Yurtbaşı, M. (2013). Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü.

Наукова новизна полягає у тому, що було проаналізовано роль онімів в творенні семантико-граматичного та культурно-специфічного аспектів

турецьких фразеологізмів, розроблено їхню семантичну класифікацію за смисловим значенням компонента-оніма.

Апробація результатів дослідження. Копровська Х.М., Тімкова Т.М., Семантична класифікація турецьких фразеологізмів з компонентом-антропонімом: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Ad orbem per linguas. До світу через мови”, 25 травня 2022 року. К.: Вид. центр КНЛУ, 2022. С. 81-83.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до кожного з них, висновків до всієї роботи, списку використаних джерел, додатків та анотації.

РОЗДІЛ 1.

СТАНОВЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ОНІМІВ У КОНТЕКСТІ ТУРЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

1.1 Різні види ономастичної лексики

Міжнародна рада з ономастичних досліджень (ICOS) подає наступне визначення терміну *ономастика*: наука, що вивчає власні імена та походить від грецького слова *ονομα* - ім'я, а також ставить за мету дослідити історію походження онімів, розвитку та мотивацію процесу номінації, їхнього функціонування. Незважаючи на те, що ономастика є наукою, що відноситься до трьох наукових сфер (поєднання лінгвістики, історії та географії), оніми є в першу чергу лексемами і повинні вивчатися лінгвістичними методами за допомогою суміжних гуманітарних та точних наук.

Мова і культура, які тісно взаємопов'язані між собою і доповнюють одне одного, розвивали різноманітні шляхи висловлювання з метою крізь століття передати наступним поколінням власні системи знань. Ці форми висловлювання у вигляді віршів, дастанів, народних переказів, казок, прислів'їв та приказок з метою надати мовленню більш емоційно-яскравого та мистецького забарвлення розвинули систематичні сталі вирази. Ці шляхи висловлювання у ролі продукту мови та культури знайшли своє місце серед усної народної творчості (Lakoff, Johnson, 2005).

У кожній мові чітко протиставлено дві групи лексики — апелятивну (загальні назви) й онімну (власні назви). Основна універсальна функція власних назв — індивідуальне найменування окремих одиничних об'єктів. Інакше кажучи, загальні назви об'єднують певні однорідні об'єкти, узагальнюють їх, а власні, навпаки, їх диференціюють. Отже, оніми не пов'язані безпосередньо з поняттями, але вторинні щодо апелятивів. Спостережено також, що на граматичному й словотвірному рівнях мови між онімною та апелятивною лексикою існують певні відмінності, наприклад, те,

що в певному мовному середовищі характерне для загальних назв, може бути відсутнім у сфері власних назв і навпаки. Це проявляється в оригінальних дериваційних моделях онімів, особливостях словозміни й правопису.

Сутнісними ознаками фразеологічних одиниць є відтворюваність, ідіоматичність, цілісність значення, компонентний склад. Класифікацію фразеологізмів учені здійснюють на основі різних ознак, які існують також і в турецькій фразеології.

Розрізняють різні макрокласи онімів: 1) антропоніми (власні особові імена людей); 2) топоніми (власні географічні назви), які поділяються на певні тематичні групи; 3) зооніми (клички тварин); 4) теоніми (власні назви різноманітних божеств); 5) міфоніми (власні назви міфічних істот); 6) космоніми (власні назви об'єктів зоряного неба); 7) ергоніми (власні назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань); 8) хрононіми (власні назви відрізків часу, історичних подій); 9) хрематоніми (власні назви численних матеріальних предметів та витворів духовної культури); 10) поетоніми (різноманітні власні назви в художніх творах) (Вербич, 2008).

На основі ономастичної класифікації турецького лінгвіста Сакаоглу ономастика зазвичай розглядається під чотирма основними категоріями: 1. Антропонімія пов'язана з власними іменами. 2. Топоніміка вивчає місцеві назви. 3. Орономія пов'язана з назвами гір. 4. Гідронімія - це галузь, яка вивчає назви водних явищ, таких як озера, річки та моря.

Сукупність усіх власних назв становить онімний простір конкретної мови, який має свої самобутні ознаки, незважаючи на те що оніми існують в усіх мовах світу. Якщо, наприклад, географічне середовище універсально визначає внутрішню форму багатьох топонімів, то вплив культури, історії того чи іншого народу, його соціального середовища на національний іменник

може мати свої місцеві особливості. Ю.О. Карпенко слушно зауважує, що специфіку українського онімікону становить і його реєстр, і характерні фонетичні трансформації особових імен, суттєво відмінні від близькоспорідненої російської мови, і розмаїття зменшено-пестливих форм антропонімів, і різноманітні словотворчі засоби та їх продуктивність тощо (Карпенко, 2004).

Загальновідомо, що власні особові назви – антропоніми - відіграють у житті кожного індивіда й суспільства в цілому дуже значну роль, адже ім'я людини — це родинний і соціальний знак, який супроводжує її протягом життя (а багатьох і після смерті, як-от різні меморіальні назви) в різних сферах буття. Мовна культура, що реалізується у сфері особових назв, ґрунтується, з одного боку, на мовних чинниках, а з другого — на позамовних. Оскільки власна назва загалом, а особова зокрема — це передусім мовна одиниця, то й основну роль у її функціонуванні повинні відігравати закони мови. Йдеться, безумовно, про літературну мову як наддіалектний стандарт, що об'єднує всіх членів суспільства. У контексті сказаного основної ваги набуває поняття літературної норми, яка відокремлює те, що стосується літературного слововживання, від того, що стоїть за його межами (Калакуцкая, 1976).

Топоніми об'єднують різні класи назв географічних об'єктів — населених пунктів (ойконіми), річок, потоків (гідроніми), вулиць, проспектів (урбаноніми) тощо (Вербич, 2008).

1.2 Розробка класифікацій турецьких фразеологізмів за лексико-семантичними та культурно-специфічними ознаками

Першим турецьким мовознавцем, що спробував визначити поняття фразеологізму, став Омер Асим Аксой. У передмові до словника турецьких прислів'їв і фразеологізмів він дає таке визначення поняттю

фразеологічного обороту: *фразеологізм – це сталий вираз, що в більшості випадків має значення, яке відрізняється від буквального, і має цікаву форму пояснення* (Aksoy, 1984).

Вартою уваги є концепція відомого лінгвіста сучасної турецької мови Омера Асима Аксоя, автора двотомного словника турецьких прислів'їв та ідіом. По-перше, О. А. Аксой вперше виділяє фразеологію в самостійну лінгвістичну дисципліну, по-друге, проводить грань між прислів'ями та ідіомами, по-третє, включає прислів'я та ідіоми в обсяг фразеології. Аксой стверджує: *Подібно веселці, де кожен колір знаходиться в тісній взаємодії з іншим, між прислів'ями, ідіомами і словосполученнями немає неперехідного кордону. Одне слово може мати властивість двозначності. І хоча жовтий, зелений і блакитний кольори знаходяться поруч, кожен з них представляє собою свій особливий колір. Те ж саме відбувається і з прислів'ями, і ідіомами, і простими словосполученнями, які мають свої відмінності і свої характерні особливості* (Aksoy, 1995). У фразеології він вбачає народну мудрість, яка зберігається століттями і вдало долає зміни часу: *фразеологія – це засіб, за допомогою якого народ може висловити свою позицію* (Aksoy, 1995).

Мовні формули кліше Аксой визначає як слова чи словосполучення, які усвідомлюються мовцями як стійкі і часто вживані форми. Однією з важливих відмінних рис мовних штампів від інших фразеологічних одиниць, на думку О. Аксоя, є однозначність ситуації їх вживання. Наприклад, *güle güle büyütiin* – *виховуйте в задоволення*, говориться не лише тим, хто виховує дитину, але й тим, хто тримає маленьку тварину (Aksoy, 1995).

Фразеологічні одиниці турецької мови О. Аксой ділить на прислів'я (atasözler), ідіоми (deyimler), мовні формули (kalıplar) і парні слова (ikilemeler). Головна відмінність прислів'їв від ідіом, на думку Омера Аксоя, – це те, що в ідіомах немає настанови, поради, судження. Наприклад, *attan inip eşeğe binmek*

– проміняти чоботи на личаки, *etekleri zil çalmak* – відчувати радість, бути на сьомому небі від радості – ідіоми, а в прислів'ях – наприклад, *ağaç yaşken eğilir* – дерево гнеться, поки молоде», *ne ekersen onu biçersen* – що посієш, те й пожне» – є повчання, порада, тобто прислів'я (Aksoy, 1995).

У турецькій традиційній лінгвістиці слова, що називаються в українському мовознавстві фразеологізмами, позначаються терміном *deyimler* (вирази, ідіоми). Однак цей термін використовується не тільки для ідіом, а також для приказок і окремих образних слів: іменників, прикметників, дієслів. Фразеологічною одиницею вважаються національно-специфічні одиниці мови, які акумулюють культурний потенціал народу (Орехова, Часнкова, 2019).

Видатний лінгвіст Юсуф Зія Бахадинли характеризує сталий вираз таким чином: *фразеологізм – це група слів, що складається з двох або більше елементів, що мають значення, яке виходить за межі буквального, і виконує роль емоційного забарвлення письмового або усного мовлення* (Bahadınli, 1996).

Процес становлення фразеологічної одиниці характеризується не лише перенесенням найменування, а й глобальними зрушеннями в семантичній структурі, лексичному значенні компонентів, внаслідок чого відбувається 40 «докорінна перебудова відповідних сем, ... виникає фразеологічне значення, в основі якого лежить... поняття» (Аліференко, 1987).

Цитуючи науковця А.М. Кравчука можна стверджувати, що, потрапляючи до складу фразеологічної одиниці, власна назва не може в семантичному плані повністю розірвати усіх своїх зв'язків з інтенціональними (значення слова як одиниці мови, парадигматики) та екстенціональними (значення слова як одиниці мовленнєвого вжитку) семами. Як з мови, так і з конкретно реалізованого контексту, власна назва може переносити ознаки у

фразеологічну одиницю. Ці ознаки є визначальними у формуванні семантики фразеологічної одиниці, компонентом якої є власна назва, вони стають "представником" об'єкта та передають закладену у ньому інформацію за допомогою його фонетичної оболонки. При входженні до фразеологічної одиниці онім активізує здебільшого одну із інтенціональних або екстенціональних сем, яка стає мотивуючим стрижнем семантики фразеологізму (Кравчук, 1999).

Фразеологічна одиниця являє собою немодельоване словосполучення, пов'язане семантичною єдністю. У мовленні така єдність не створюється, а відтворюється в готовому вигляді і функціонує як єдиний член речення. Невеликі зміни структури фразеологічної одиниці не впливають на її основні ознаки. Стосовно обсягу фразеології вчені дотримуються різних думок. Це пояснюється винятковою складністю об'єкта дослідження й існуванням у мові низки перехідних випадків, що перебувають між класичними фразеологічними одиницями і вільними, або, як їх зараз частіше називають, змінними сполученнями слів. Велике значення має також те, під яким кутом зору підходить учений до класифікації фразеологічних одиниць.

В розмовному стилі турецької мови також виділяють фразеологізми з книжковим або розмовним функціонально-стильовим забарвленням. А. Н. Баскаков надає наступні приклади книжних фразеологізмів: *bilgi hazinesi* – криниця знань, *nazarı itibara almak* – приймати до уваги, та розмовних фразеологізмів – *ağzı yauvan* – базікало, *kır boyunu* – тікай звідси, *başı dumanlı* – під мухою. Функціонально забарвлена фразеологія поділяється за своїми сферами використання. А. Н. Баскаков виділяє наступні фразеологічні пласти: Наукова фразеологія. В науковому стилі це головним чином термінологічні сполучення, які не мають експресивно-емоційного забарвлення: *ağırlık merkezi* – центр тяжіння, *kalb krizi* – серцевий напад. Офіційно-ділова та юридична фразеологія. Такі фразеологізми зазвичай також позбавлені експресивності:

kamı düzeni – громадський порядок, *zaman aşımı* – термін давності, *suçüstü yakalamak* – затримати на місці злочину, *taşınır mallar* – рухоме майно. убліцистична фразеологія. Займає великий шар та поділяється на а) емоційно нейтральні громадсько-політичні термінологічні сполучення та газетні штампи; б) емоційно забарвлені ідеологізовані фразеологічні сполучення.

Лінгвістичний аспект дослідження фразеологічного матеріалу викликав потребу створення стилістичної класифікації, завданням якої є визначити стильову приналежність фразеологічних одиниць, схарактеризувати її експресивні і класифікація фразеологізмів має велике значення, тому що допомагає намітити можливі сфери їх використання. Цій же меті служить розуміння експресивно-стилістичного їх значення. Отже, спільні і відмінні риси між словом та фразеологізмом складають певні розбіжності визначенні межі фразеології як лінгвістичної дисципліни. У науці давно існує так зване вузьке і широке розуміння обсягу цієї галузі мовознавства. Вузьке розуміння утвердилося у зв'язку з лексикографічної розробкою фразеологізмів, які включалися і включаються до тлумачних словників поряд з лексичними одиницями. Зрозуміло, в словники потрапляли, насамперед, фразеологізми, еквівалентні слову, і майже не потрапляли стійкі вирази, утворені за моделлю пропозиції. На нашу думку, теорія еквівалентності на рівні *фразеологізм – слово* гальмує розвиток фразеології. при дослідженні англійської фразеології вказує на цілу низку відмінностей фразеологізмами і словами. Так, фразеологізми утворюються за граматичними моделями вільних словосполучень і є сполуками слів, а слова утворюються за словотворчими моделями (Вакуленко, 1982).

На відміну від фразеологізмів української мови, які складаються з двох і більше лексем, серед ідіом турецької мови виділяються не тільки поєднання, що складаються з двох, трьох і більше лексем, а також однослівні назви, що

неодноразово відображаються у словниках. Фразеологізми мають ряд таких характерних особливостей (Орехова, Чаєнкова, 2019):

1. Фразеологізми завжди є складними, вони утворюються поєднанням декількох компонентів, що мають окремий наголос, але не зберігають лексичного значення самостійних слів: наприклад, *kafa patlatmak* – ламати голову, *adin kurusun* – «помри» (досл. нехай твоє ім'я висохне).
2. Фразеологізми є семантично нероздільними, вони мають значення, яке можна назвати одним словом: *devede kulak* – кіт наплакав, крапля в морі, *ruhunu teslim etmek* – померти. Слід пам'ятати, що ця особливість стосується не всіх фразеологізмів. Існують такі, що дорівнюють цілому описовому висловлюванню *karaya oturmak* – сідати на мілину (потрапляти у вкрай скрутне становище), *rest çekmek* – ставити все на карту. Так фразеологізми виникають у результаті образного переосмислення вільних словосполучень.
3. Якщо порівнювати фразеологізми з вільними словосполученнями, то слід зазначити, що вони відзначаються постійним складом. Будь-яку частину фразеологізму не можна замінити близьким за значенням словом, на відміну від вільних словосполучень, де легко можна замінити одну частину іншою. Наприклад, замість *кіт наплакав* не можна сказати *кішка наплакала*, *кошеня наплакало*, *щеня наплакало*, замість *розкинути розумом* вживати *розкинути головою* є недопустимим. Це стосується і фразеологізмів турецької мови: *Allah rahmet eylesin* – нехай Аллах дасть спокій його душі (при згадуванні про померлих). У цій ідіомі не можна слово *rahmet* (спокій, милосердя) замінити на *rahat* (спокій) або *merhamet* (милосердя, співчуття).
4. Фразеологізми відрізняються відтворюваністю. На відміну від вільних словосполучень, які будуються нами безпосередньо в мові. Фразеологізми завжди вживаються в готовому вигляді, сталими

словосполученнями. Вони є такими, якими були закріплені в мові. Це свідчить про передбачуваність компонентів фразеологізмів.

5. Більшості фразеологізмів притаманна усталеність структури: не можна довільно додавати, змінювати, забирати будь-які компоненти. Використовуючи фразеологізм *başını aşağı eğmek* – *потупити погляд*, ми не можемо сказати *başını daha aşağı eğmek* – *ще нижче потупити погляд*.
6. Граматична форма фразеологізмів є сталою і незмінною, як загалом, так і кожного окремого компоненту. Кожен член фразеологічного об'єднання відтворюється в певній граматичній формі, яку не можна довільно змінити. Не можна сказати *бити байдик*, *виточувати лясу* замінивши множину на однину. У турецькій мові ідіома *güle güle* може перекладати-ся українською як *Щасливо!* (*побажання добра*), *Щасливої дороги!*, *У добрий час!*, *Усього найкращого!*, *До побачення!* Якщо змінити *güle güle* на синонімічну їй у морфологічному плані *gülerek gülerek*, то словосполучення не буде стійким виразом.
7. Більшість фразеологізмів характеризуються чітко закріпленим порядком слів. Наприклад, не можна перемістити компоненти фразеологізмах *усе тече*, *усе змінюється*, *ні світ ні зоря* або стійких турецьких словосполученнях *aşağı uykarı* – *приблизно, близько*, *şöyle böyle* – *так собі*, *düinden bugüne* – *із минулого і до сьогодні*.

В українській мові фразеологізми дієслівного типу, що складаються з дієслова і залежних від нього слів, допускають переміщення компонентів: *набрати в рот води* – *у рот води набрати*, *не залишити каменя на камені* – *каменя на камені не залишити*. Однак, це не притаманно фразеологізмам турецької мови. Місце дієслова в турецькій мові строго закріплено і завжди знаходиться в кінці словосполучення. Неоднорідність структури ряду фразеологізмів пояснюється тим, що фразеологія поєднує одиниці, які не мають чіткого визначення і недостатньо схарактеризовані (Голубева, 2006).

При розгляді класифікації фразеологічних зворотів з точки зору їх експресивностилістичних властивостей можна виділити наступні групи фразеологічних зворотів, а саме: 1) міжстильові; 2) розмовно-побутові; 3) книжкові; 4) архаїзми; 5) історизми (Лалаян, 2008).

Інша група вчених вказує на «більше значення» власних назв у порівнянні із загальними назвами. Прихильниками цього погляду є Отто Єсперсен, Є.Р. Курилович, Мішель Бреаль, Е.К. Брандт та інші. Так, для Є.Р. Куриловича власні імена є словами з багатим семантичним змістом і обмеженою сферою вживання (Кравчук, 1999). Датський лінгвіст О. Єсперсен вважає, що власні назви конотують більшу кількість ознак, ніж загальні. Якби власні назви були позбавлені значення, доводив О. Єсперсен, було б неможливим зрозуміти й витлумачити перехід власного імені в загальне (Єсперсен, 1958).

Український дослідник І.В. Корунець, схиляється до класифікації фразеологізмів, яка пов'язана з частинами мови, тобто він класифікує ФО відповідно до тих частин мови, до яких вони належать (Корунець, 2001).

- 1) **Дієслівні фразеологізми.** Дієслівними фразеологічними одиницями слід вважати ті фразеологізми, де головне слово, яке несе смислове навантаження виражено дієсловом. Більшість дієслівних фразеологічних одиниць стосуються людини, дії, що вона виконує, або в якому стані знаходиться. Вони виражають дію і функціонують найчастіше у ролі присудка (Корунець, 2001).
- 2) **Субстантивні фразеологічні одиниці.** Субстантивними фразеологічними одиницями слід вважати ті фразеологізми, де головне слово, яке несе смислове навантаження, виражено іменником. Деякі інші дослідники називають цю групу фразеологічних одиниць номінативною. Найхарактернішою

структурною моделлю субстантивних фразеологічних одиниць є прийменниково-іменникове утворення, тобто поєднання іменника з іменником з препозитивним означенням (або без нього) за допомогою прийменникового підрядного зв'язку (Корунець, 2001).

3) **Адвербіальні фразеологізми.** Адвербіальними фразеологічними одиницями слід вважати ті фразеологізми, де головне слово, яке несе смислове навантаження, виражено прислівником (Корунець, 2001).

I.B. Корунець також розподіляє фразеологізми за масштабом використання на національні та міжнародні.

Національні фразеологічні одиниці містять окрему рису, ознаку, притаманну певному народу. Такі фразеологічні одиниці побудовані за принципом складових частин, образів притаманних певній нації та мові (Корунець, 2001).

Міжнародні фразеологічні одиниці спільні для географічно близьких мов. Ідіоматичні вирази з однаковим лексичним значенням і складом компонентів. Це явище можна пояснити історичним розвитком мов та подіями, що впливали на цей процес. Наприклад, на всі європейські народи та їх мови впливали грецька та романська культури, а також християнство. В результаті з'явилося чимало не лише слів, а й фразеологічних виразів, запозичених з грецької та латинської мов (Корунець, 2001).

Семантичну структуру фразеологізму утворює сукупність його семантичних елементів, що знаходяться між собою в різних відношеннях. Перш за все варто підкреслити відношення прямого протиставлення, які виявляються в семантиці фразеологічних одиниць, а саме: основними семантичними компонентами, різними окремими значеннями полісемічної фразеологічної одиниці; різними аспектами кожного окремого значення, в тому числі й конотативно-прагматичного, що містить додаткові,

комунікативно-значущі соціальні та індивідуальні характеристики; Питання про семантичну характеристику лексичних компонентів фразеологізму, їх роль у загальному значенні фразеологічної одиниці знаходиться в тісному зв'язку з проблемою семантичної монолітності й розчленування фразеологізму (Вакуленко, 1982).

У роботі турецького лінгвіста Лейли Субаши Узун, присвяченій вивченню семантики турецьких фразеологічних одиниць, виділяються три типи фразеологізмів:

1. стійкі словосполучення, де всі компоненти переосмислені;
2. стійкі словосполучення, де один з компонентів переосмислений, а інший зберігає одне зі своїх значень;
3. стійкі словосполучення, де жоден компонент не переосмислений (Uzun, 1991).

У якості видів переосмислення дослідниця виділяє метафору (*deyim aktarması*), метонімію (*ad aktarması*), порівняння (*benzetme*) і алюзію (*aluzyon*) (Uzun, 1991).

Особливу увагу стосовно теми цього дослідження привертає класифікація фразеологізмів із компонентом онімом *Бог*, яка належить українській дослідниці Чаєнковій О.К. У її статті розглянуто фразеологічні одиниці української, турецької та англійської мов з компонентом-онімом *Бог*, проведено їх порівняльний аналіз, з'ясовано особливості їх вживання, а також доведено їхній безпосередній зв'язок з фізичним, психічним і поведінковим станом людини. Науковець також виокремила п'ять груп фразеорефлексивних сполучень, які вживаються незалежно від лінгвокультурної картини світу і схожі в українській, англійській та турецькій мовах (Чаєнкова, 2021).

Українські дослідники. А. Бехта та О.С. Матвієнків структурно-семантичну (морфологічну) класифікацію фразеологічних одиниць і проаналізували приклади їх вжитку у англомовних художніх прозових текстах на тлі виокремлених жанротвірних, стилетвірних, сюжетотвірних, комунікативних функцій (Бехта, Матвієнків, 2020). Фразеологізми було розподілено за наступними категоріями: 1. іменникові (субстантивні) фразеологізми – називають предмет, явище, людину чи живу істоту, 2. дієслівні (вербальні) фразеологізми, 3. прикметникові (ад’єктивні) фразеологізми, 4. прислівникові (адвербіальні) фразеологізми, 5. вигуківі фразеологізми (Бехта, Матвієнків, 2020).

Згідно із запропонованою А. Куніним класифікацією, фразеологічні одиниці утворюють дві основні групи відповідно до характеру їхнього функціонування в мовленні. Номінативні одиниці іменують предмети, явища, ознаки і можуть мати різну структуру (*a bitter pill to swallow; a wolf in sheep's clothing; a cock-and-bull story; to stir up a hornets' nest; much cry and little wool; etc.*). Номінативно-комунікативні фразеологічні одиниці виконують функції посилення мовлення та часто бувають близькі до вигуків, незважаючи на різноманітність структурних типів (*birds of a feather; this cat won't jump; the fat's in the fire; etc.*)

За семантичними ознаками Чаєнкова розділила фразеологічні одиниці з компонентом-онімом на п’ять груп:

1. Мудрий покровитель (*Чоловік мислить, а Бог радить* (Білоноженко, 1999), *Man proposes but God disposes* (Кунин, 1984), *Allah bir kariyu kaparsa bin kariyu açar* (Н. Богочанская, А. Зубкова, 2008));

2. Лінощі та трудолюбство (*Хто рано встає, тому Бог подає* (Білоноженко, 1999), *It's the early bird that gets the worm* (Рання пташка склює

черв'ячка (Кунин, 1984), *Allah baltımı yakana baltımı, yağtımı yakana yağtımı verir* – *Хто багато віддає, тому Аллах багато дає..* (Н. Богочанская, А. Зубкова, 2008)).

3. Жадібність, користолюбство (*Богові поклони, а панам мільйони* (Білоноженко, 1999), *He that serves God for money will serve the devil for better wages* (*Той, хто служить Богу за гроші, буде служити і дияволу, якщо диявол заплатить більше*) (Кунин, 1984), *Allah kardeşi kardeş yaratmış, kesesini ayı yaratmış* (*Аллах створив братів братами, але гаманці їм дав окремі. Дружба дружбою, а гроші – порізно*)(Н. Богочанская, А. Зубкова, 2008)).

4. Нахабність, брехливість, лицемірство. (*Ні Бога не боїться, ні людей не соромиться* (Білоноженко, 1999), *serve the devil for God's sake* (*служити дияволу, прикриваючись ім'ям Бога*) (Кунин, 1984), *Allah bir dediğinden gayri sözüne inanılmaz* – *Крім слів «Аллах єдиний» іншим його словам вірити не можна (про брехуна а лицеміра)*(Н. Богочанская, А. Зубкова, 2008)).

5. Покарання. (*Піти на той світ* (Білоноженко, 1999), *God's mill grinds slow but sure* (*від розплати не втечеш*) (Кунин, 1984), *Allah rızası gösterilmeyen hiç bir şeyde hayır yoktur* (*Немає добра у тому, що робиться без згоди Аллаха* (Н. Богочанская, А. Зубкова, 2008)).

Не менш варта уваги і класифікація фразеологізмів з компонентом-онімом, яка належить турецькому лінгвісту М. Е. Йилдизли. В рамках дослідження вчений розробив класифікацію фразеологічних одиниць за семантичним значенням метафор напрямків руху. Вважається, що мова є інструментом творення зв'язку і слова-компоненти та їхні значення, які є її складовою, знаходять місце у свідомості співрозмовника. Вираження, що містяться в пізнанні співрозмовника, осмислюються культурним і особистим досвідом. Це стосується і метафор.

Коли метафори розглядаються як тимчасові передачі значень, то в поясненні концептуальної структури метафори можна розглянути метафоричне використання слова *emrati*. Це можна припустити наступним чином: Коли ви створюєте речення в формі '*kendini Ahmet'in yerine koy - постав себе на місце Ахмета*', людина тимчасово ідентифікує себе з цим Ахметом і думає, що його риси відображаються і в нього протягом певного часу. Людина намагається мислити і діяти як Ахмет і це тимчасова ситуація. Коли людина усвідомлює, що відчуває Ахмет, то цей стан припиняється (Yıldızlı, 2017).

Згідно з М.Е. Йилдизли, «Фразеологізми, які мають значення або містять назву одностороннього напрямку» викликають у співрозмовника емоції, пов'язані з рухом цього напрямку. Наприклад, якщо людина відчуває позитивні емоції, то семантична складова фразеологізму обов'язково міститиме в контексті напрямку руху вгору, а якщо негативні – то напрямку руху вниз\додолу (Yıldızlı, 2017).

I. Фразеологізми, які мають позитивну конотацію та містять значення руху вгору. *Göklere çıkarmak (uçurtmak)* – когось дуже розхвалювати, співати комусь дифірамби, *gün ışığına çıkmak* – прояснити, *ayağa kalkmak* – розворушитися, навести суєту.

II. Фразеологізми, які мають негативну конотацію та містять значення руху вниз. *Baş aşağı gitmek* – погіршення становища, *çenesi düşük (çürük)* – язик без кісток, *dağlara düşmek* – викластися на всі сто не зважаючи на шалену втому.

III. Фразеологізми, які містять значення руху в обох напрямках і можуть містити як позитивну, так і негативну конотацію. *İçini dökmek* – вилити душу, *kan çıkmak* – пролити кров, вчинити вбивство, *havaya gitmek* –

змарнувати, *burnu Kaf dağında (olmak)* – вважати себе вищим, кращим за інших.

1.3 Становлення фразеології в турецькому мовознавстві

Фразеологією називають сукупність усталених зворотів певної мови. Фразеологія - це культурна спадщина кожного народу, здобуток його вікової мудрості та національної пам'яті, в якій сховані безцінні знання про його історію, боротьбу з гнобителями й нападниками, про звичаї, ідеали, мрії та сподівання. Теоретичні дослідження з фразеології охоплюють у сучасній лінгвістиці широке коло проблем. Можна виділити кілька основних: вивчення фразеологізму як основної одиниці фразеології, функціонування фразеологізмів у мові, мовленні, визначення методів дослідження тощо. Однак незважаючи на помітні досягнення у дослідженні фразеології, актуальними продовжують залишатися проблеми, що стосуються специфіки фразеології як лінгвістичної дисципліни, семантики і форми фразеологічних одиниць, класифікації фразеологізмів, джерела їх виникнення, системні зв'язки у фразеологічній системі, розвиток діалектної фразеології, місце фразеологічних одиниць у мові письменників, еволюційні процеси у фразеологічному фонді тощо.

На думку Л. Савченко, фразеологія – це відбиток картин реальності, у якій містяться фрагменти культури, історії, етнографії, психології, світогляду, релігії, менталітету, відтворюється національний характер народу, це своєрідний зразок ретельного та пильного кодування його духовної культури (Савченко, 2013).

Н. Хома зазначає, що фразеологія кожного народу виражає його ментальність, образність і спосіб мислення, а тому вона характеризується значною стабільністю. Науковець досліджує ономастичний простір в

українських фразеологізмах (прислів'ях, приказках) та робить висновок, що ономастикон українських фразеологізмів не лише багатий, але й різноманітний. Його основу складають чоловічі та жіночі особові імена. Чоловічі особові імена значно поширеніші в паремійному ономастиконі, ніж жіночі. Топоніми у прислів'ях та приказках зумовлюють регіональний характер фольклорного тексту, надають оповіді місцевого колориту і є одним з найголовніших факторів у досягненні ефекту достовірності (Хома, 2011).

Дослідники вважають, що фразеологізми – це знаки мовної культури. Наприклад, О. Галинська розглядає фразеологізми як особливі мовні знаки, як засоби зберігання і передачі культурної інформації (Галинська, 2011).

Турецький лінгвіст С. В. Орнек визначає імена людей як першу ознаку приналежності до певної нації чи культури (Орнек, 2000). Л. Карахан стверджує, що окремі імена є важливим мовним і культурним матеріалом, який відображає погляд на тих, хто дав ім'я, і на суспільство, в якому вони живуть (Карахан, 2008).

Кожна нація, яка сформувалась протягом всього часового проміжку існування людства, зіграла роль, яка була їй була надана на історичній сцені, і незважаючи на те, що можливо якась із націй провалила виступ на цій сцені або досі бере участь у угрі, висловила свою національну чутливість, спосіб життя і світогляд до тієї міри, до якої дозволяла мова цієї нації.

Багато з прислів'їв, що використовуються в турецькій мові, зустрічаються в роботі Кашгарського Махмута *Divânü Lügâti't-Türk*. У цьому творі, який є найдавнішим словником турецької мови і вважається національною спадщиною, було представлено найдавніші фразеологізми (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014).

З XI ст. для вираження поняття прислів'я почало використовуватися слово арабського походження *mesel*, яке мало кілька значень: 1. Термін, слово, зразок. притча походить з арабського і має 2. чутливе і значуще слово. 3. Повчальна історія, яка корисна для моралі (Devellioğlu, 2006).

Фразеологічні праці, які були створені в Туреччині, завжди представлялися певними фразеологічними одиницями. Як правило, ці вирази подавалися без конкретної класифікації та розмежування. Першим, хто вважав прислів'я та приказки народною мудрістю та ґрунтовно їх досліджував, був Ібрагім Шинасі. Його праця *Durub--ı Emsal-i Osmaniyye* вперше була опублікована у 1861-му та видана у 1863 році (Sinan, 2015). Ахмет Мідгат у 1873 році зробив публікацію із 18-ти прислів'їв та приказок Шинасі та видав працю *Durub-ı Emsal-i Osmaniyye Hikemiyatının Ahkamını Tasvir* (Sinan, 2015). Ебуззія Тевфік, доповнивши словник Шинасі, збільшив кількість слів до чотирьох тисяч чотири (4004) у 1885 році перевидав книгу втретє (Aksoy, 1963).

У 1895 році Текезаде М. Саїт видав *Durub--ı Emsal-i Osmaniyye* із заголовком *Atalar Sözü*. Ця праця містила 5742 фразеологічні одиниці (Aksoy, 2018). У 1926 році *Konya Vilayeti Halkiyatı ve Harsiyatı* – праця Саадеттіна Нюзхета та Мехмета Феріта – містила окремі розділи, присвячені фразеологізмам (Aksoy, 2018). У 1927 році Хюсеїн Казим Кадрі видав працю *Türk Lügati*. Трохи пізніше у 1927 році Мааріф Векалеті видав другу частину цієї праці. У 1943 році вийшла третя її частина, а в 1945-му Турецьке лінгвістичне товариство видало її четверту частину (Aksoy, 1963).

У 1939 році Саді Г. Кирымлі опублікував працю *Atalar Sözü*. У ній містилось 2742 прислів'їв та 2140 приказок в окремих частинах. У 1943 році Мустафа Ніхат Озбон підготував більш детальне та практичне дослідження. В цьому словнику є 400 сторінок та близько 4000 фразеологічних одиниць

(Aksoy, 2018). У другій частині цього автора – *Türk Ata Sözləri* - вийшло вже 8600 прислів'їв та 2250 приказок. Перша частина вийшла друком у 1952 році та містила 8257 прислів'їв та 1470 приказок (Olgun, 1973).

У 1949 році Мехмет Алі Агакай видав працю *Türkçe Mecazlar Sözlüğü*. В цьому дослідженні фразеологічні одиниці були поділені на категорії за ключовим словом. У 1963 році він видав працю Ферідуну Фазила Тюльбентчі *Türk Atasözleri ve Deyimleri* (Sinan, 2015).

Визначне місце в історії становлення фразеології посідають праці Омера Асима Аксоя. Перша частина його праці вийшла у 1965 році. Двотомний словник *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* до сьогодні є першоджерелом, до якого звертаються сучасні мовознавці. Праця містить ґрунтовне дослідження турецьких прислів'їв та приказок.

У 1975 році Кемаль Е. Ейюбоглу видав двотомну працю *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Ata Sözləri ve Deyimler*. У 1983 році Х. Фетхі Гьозлер опублікував гідне уваги мовознавців дослідження під назвою *Büyük Deyimler Sözlüğü*, де дослідив фразеологізми, подаючи приклади їхнього використання з різних творів та літературних пам'яток (Sinan, 2015). У 1996 році Метін Юртбаши видав працю *Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü*, яка в третьому виданні отримала назву *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. Юртбаши в цьому дослідженні зробив класифікацію фразеологічних одиниць відповідно до їхніх значень та понять, які вони відображають.

Серед розробок словників також немало відомо праць, пов'язаних із дослідженням етимології фразеологічних одиниць турецької мови. Такі праці у 1949-1966 роках у журналі *Türk Folkloru Araştırmaları* опублікував М. Шакір Улькюташир. Вчений висвітлив джерела походження фразеологізмів (Sinan, 2015).

Слід розглянути найбільш давні писемні тюркські пам'ятки такі, як: *Orhun Yazıtları, Yenisey Yazıtları, Divan-ı Lügat-it Türk, Kutadgu Bilig*. Талат Текін виявив у написах Гьоктюрків найбільш давні прислів'я і пізніше розробив дослідження певних фразеологічних одиниць та представив їх разом із прикладами, взятими із вищезазначених пам'яток. Ця праця була опублікована під назвою *Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine-I* (Tekin, 1957). Дослідник Доган Аксан також звертає увагу на досліджені Талатом Текіном написи Гьоктюрків та перераховує деякі приклади фразеологізми у своїй праці *En Eski Türkçenin İzlerinde* (2003, Aksan). Доган Аксан у вищезазначеній праці також представив приклади фразеологічних одиниць із єнісейських написів, які вважаються більш давніми за єнісейські (2014, Aksan).

Окрім цього, існує дуже багато докторських дисертацій та численних досліджень, пов'язаних із турецькими фразеологізмами. У 1988 році вийшла докторська дисертація Лейли Субаши під назвою *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkçe Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*. Л. Субаши дослідила будову прислів'їв та приказок, і в четвертій частині своєї праці розробила класифікацію турецьких фразеологізмів за прикладами (1988, Subaşı). В 2000 році вийшла праця Ахмета Турана Сінана *Türkçe Türkçesindeki Deyimlere Ait Bir Dil İncelemesi*, і пізніше – *Türkçenin Deyim Varlığı*. Автор розробив детальне дослідження щодо поняття `фразеологізм`.

Висновки до 1 розділу

У 1 розділі висвітлено теоретичні засади у становленні турецької та української фразеології, проаналізовано семантичні та граматичні класифікації фразеологічних одиниць з компонентами-онімами та компонентами-топонімами.

Розрізняють різні макрокласи онімів: 1) антропоніми (власні особові імена людей); 2) топоніми (власні географічні назви), які поділяються на певні

тематичні групи; 3) зооніми (клички тварин); 4) теоніми (власні назви різноманітних божеств); 5) міфоніми (власні назви міфічних істот); 6) космоніми (власні назви об'єктів зоряного неба); 7) ергоніми (власні назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань); 8) хрононіми (власні назви відрізків часу, історичних подій); 9) хрематоніми (власні назви численних матеріальних предметів та витворів духовної культури); 10) поетоніми (різноманітні власні назви в художніх творах).

Сукупність усіх власних назв становить онімний простір конкретної мови, який має свої самобутні ознаки, незважаючи на те що оніми існують в усіх мовах світу.

При розгляді класифікації фразеологічних зворотів з точки зору їх експресивностилістичних властивостей можна виділити наступні групи фразеологічних зворотів, а саме: 1) міжстильові; 2) розмовно-побутові; 3) книжкові; 4) архаїзми; 5) історизми.

Українська дослідниця О.К. Чаєнкова розробила семантичну класифікацію фразеологічних одиниць в українській, англійській та турецькій мовах. За семантичними ознаками було поділено фразеологічні одиниці з компонентом-онімом на п'ять груп: 1. Мудрий покровитель 2. Лінощі та трудолюбство 3. Жадібність, користолюбство. 4. Нахабність, брехливість, лицемірство. 5. Покарання.

У роботі турецького лінгвіста Лейли Субаши Узун, присвяченій вивченню семантики турецьких фразеологічних одиниць, виділяються три типи фразеологізмів:

1. стійкі словосполучення, де всі компоненти переосмислені;

2. стійкі словосполучення, де один з компонентів переосмислений, а інший зберігає одне зі своїх значень;

3. стійкі словосполучення, де жоден компонент не переосмислений.

Не менш варта уваги і класифікація фразеологізмів з компонентом-онімом, яка належить турецькому лінгвісту М. Е. Йилдизли. В рамках дослідження вчений розробив класифікацію фразеологічних одиниць за семантичним значенням метафор напрямків руху: *I. Фразеологізми, які мають позитивну конотацію та містять значення руху вгору. II. Фразеологізми, які мають негативну конотацію та містять значення руху вниз. III. Фразеологізми, які містять значення руху в обох напрямках і можуть містити як позитивну, так і негативну конотацію.*

Українські дослідники І.А. Бехта та О.С. Матвієнків розробили граматичну класифікацію на матеріалі англійської фразеології за структурно-семантичним типом: 1. іменникові (субстантивні) фразеологізми. 2. дієслівні (вербальні) фразеологізми, 3. прикметникові (ад'єктивні) фразеологізми, 4. прислівникові (адвербіальні) фразеологізми. 5. Вигуківі фразеологізми.

Не менш цікавою є граматична класифікація українського дослідника Корунця, яка частково була взята за основу цього наукового дослідження. Згідно з його класифікацією фразеологічні одиниці діляться за наступними категоріями з граматичної точки зору: 1. Дієслівні фразеологізми, 2. Субстантивні фразеологізми, 3. Адвербіальні фразеологізми.

Також у 1 розділі було проаналізовано становлення турецької фразеології, укладання та видання перших фразеологічних словників в Османській імперії та Туреччині, описано історію виникнення та походження турецьких фразеологізмів.

РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНТОМ-АНТРОПОНІМОМ ТА КОМПОНЕНТОМ-ТОПОНІМОМ

2.1. Ідеографічна характеристика фразеологізмів з компонентом-антропонімом

В останні десятиліття лінгвістику розглядають як антропоцентричну, в центрі уваги якої вивчення мови у взаємозв'язку з людиною та її мисленням, оскільки 'антропоцентрична парадигма виводить на перше місце людину, а мова вважається головною конститутивною характеристикою людини, її найважливішою складовою' (Маслова, 2001). Отже, і принцип «від носія до мови» стає визначальним для систематизації мовного матеріалу, зокрема фразеологічного, у вигляді певних структурованих угруповань. Окреслений підхід реалізується в ідеографічній класифікації одиниць. Упорядкування таких розрядів і спостереження над їх конкретним наповненням відкриває панорамну ретроспективну картину прототипів як окрему культурно-національну ланку загальноукраїнського континууму (Краснобаєва-Чорна, 2011).

Народна творчість, закріплена в ономастичній фразеології, підтверджує, що імена в мовній свідомості – не порожні знаки, а носії поняттєвого змісту. У фразеології актуалізується ономастичне значення “ім'я”, властиве у системі мови кожній власній назві (Бодик, 2019).

Турецький лінгвіст С. В. Орнек визначає імена людей як першу ознаку приналежності до певної нації чи культури (Örnek, 2000). Л. Карахан стверджує, що окремі імена є важливим мовним і культурним матеріалом, який відображає погляд на тих, хто дав ім'я, і на суспільство, в якому вони живуть (Karahan, 2008).

2.1.1 Фразеосемантичне поле «Релігія»

У семантичній класифікації чільне місце посідає група фразеологізмів із компонентами-антропонімами, пов'язаними з релігією та релігійними обрядами. Наприклад, *Bir kararda bir Allah* має український відповідник *Людина мислить, а Бог креслить*, *Allah bana, ben de sana* вживається у випадку, коли боржник відмовляється виплачувати заборговане, бо наразі в нього немає грошей.

Azrail в ісламі є одним із чотирьох головних ангелів ісламу. Словник Турецького Лінгвістичного Товариства подає наступне визначення антропоніма *Azrail*: ангел, який за велінням Господа забирає людські душі (TS, 2005). Вислів *Azrail olmak* (Yurtbaşı, 1996) має значення жахлива, деспотична особа, *Azrail'in elinden kurtulmak* (TS, 2005) означає *врятуватися від смерті*. *Azrail ile burun buruna gelmek* має значення *бути на волосину від смерті* (TS, 2005), *Azrail'e bahane bulunmaz* має пряме значення *неможливо обдурити смерть* і є відповідником українського фразеологізму *від смерті ні втечеш, ні сховаєшся*. *Azrail gelince oğul, uşak sortmaz* – *смерть не питає чи малий, чи старий* (Aksoy, 1984). *Doğuran kadın Azrail'i yemmiş* вживається у випадку, коли жінка, в якої помирали діти при народженні, врешті дитина народилась на вижила. Це означає, що Азраїл змилостивився і перестав забирати на той світ дітей цієї жінки, яка попри горе не здалась і захотіла мати нащадків (Aksoy, 1984).

Adem (відповідник імені Адам), як в християнській, так і в мусульманській традиції вважається прабатьком всього людства. В Корані та загалом в релігійному контексті його прийнято називати *Hazret-i-Adem* – перша людина та найперший пророк. Ім'я *Adem* має значення чоловік, людина та фігурує в безлічі турецьких фразеологічних одиниць. *Ademin çektiği dili belası* (Ayverdi, 2008) дослівно перекладається, як все, що падає

людині на голову, йде від її язика, і є відповідником власне українського фразеологізму *язик мій – ворог мій*. *Adem baba* – батько людства, святий Адем (TS, 2005), *Hazret-i-Adem kıyafeti* - народження (Yurtbaşı, 1996), *adem elması* - Адамове яблуко (наріст на передній частині шиї чоловіка) (Ayverdi, 2008).

Hızır у мусульманській традиції вважається пророком і хранителем людини, який є безсмертним. Вважається, що туди, де він ступить ногою все зеленіє та квітне. Ім'я *Hızır* фігурує у фразеологічних одиницях наступним чином: *Kul sıkıştaysınca Hızır yetişmez* - це вислів, який використовується з метою розрадити та втішити іншу людину (TS, 2005), *Hızır gibi yetişmek* – у важкі часи неочікувано комусь прийти на допомогу (TS, 2005), *Hızır'a külah giydirir* – дослівно: він одягає капелюха на пророка Хизира. Має значення 'дуже хитра і розумна людина' (Yurtbaşı, 1996).

Ім'я пророка Іси (Муси) має не меншу поширеність серед фразеологізмів турецької мови. *Hem İsa'yu hem de Musa'yu memnun etmek* – догоджати і Ісі, і Мусі, тобто і вашим, і нашим (Yurtbaşı, 1996). *Her firavunun bir Musa'sı çıkar (olur)* – на кожного фараона знайдеться свій Муса, використовується в тому значенні, що всяку зло буде покаране (МКВ, 2001).

У фразеологізмах *Karun gibi*, *Karun gibi zengin* фігурує ім'я Каруна, який жив у часи пророка Іси та славився своїм неймовірним багатством. Згідно з Кораном, через те, що Карун надто хвалився своїми статками його майно було зрівняне з землею. Це ім'я та пов'язаний з ним фразеологізм є символом багатства та достатку в турецькій культурі.

Muhammet є одним із найбільш популярних власних імен, використовуваних у фразеологізмах. *İsa'yu küstürdü Muhammet'i memnun edemedi* (TS, 2005).

Nuh (українською *Ной*) – чоловік, який зробив великий ковчег, чим врятував людство від потопу, є також пророком в ісламі і є так званим ‘учасником’ кількох цікавих фразеологічних одиниць: *Nuh der peygamber demez* використовують у випадку, коли людині нелегко змінити свою думку, а *Nuh nebiden (Hazret-i-Nuh'tan) kalma* означає щось, що вже є застарілим та вийшло з моди (TS, 2005).

Святий Сулейман є доволі цікавою постаттю, яка не оминула і семантики фразеологічних одиниць. Згідно з Кораном, він створив державу, яка простягалась від Єгипту до Євфрату, швидко утвердив на цих землях владу, зібравши військо із джинів та людей та правив державою з прекрасного палацу. *Dünya Hazret-i Süleyman'a (Sultan Süleyman'a) kalması* – не лишилось нікого більш святого, ніж святий Сулейман (султан Сулейман), тобто кожен неодмінно помре і покине цей світ з плином часу, *Mühür kimdeyse Süleyman odur* – в кого печатка, той у Сулейман використовується в значенні, коли хтось має перевагу і владу в певній сфері.

Фразеологізм *Eyüp sabrı* (Aksoy, 1984) пов’язаний з іменем пророка Ейюпа, який перетерпів багато страждань та поневірянь в житті і був поданий людям як приклад терпіння, покаяння та високої духовності. Звертання до Бога *Allah Eyüp sabrı versin* використовують, коли моляться за тих, в кого важкі часи та випробування.

Прислів’я *Halil İbrahim bereketi* – Щедрість Халіля Ібрагіма (TS, 2005) і *Halil İbrahim sofrası* (Ayverdi, 2008) – обідній стіл Халіля Ібрагіма пов’язані із іменем пророка Халіля Ібрагіма. Цей святий відомий своєю надзвичайною щедрістю, який пригостив людей смачними стравами.

В турецькій літературі святий Юсуф став символом незрівнянної вроди. Фразеологізми *Her Yusuf güzel olmaz* (МКВ: 2001), *güzellikte Yusuf* (Yund, 1967) вживаються в значенні ‘надзвичайно вродливий’.

2.1.2 Фразеосемантичне поле «Історія»

Особи правителів, полководців, державних діячів, беручи участь у визначних (і не дуже) історичних подіях, неодноразово ставали причиною появи нових прислів'їв та приказок. Цю категорію не оминули також й імена поетів, які також мають місце в історії та становленні турецької літератури.

Прислів'я *Felek Deli Mustafa'ya yar olmadı* — *Все пішло на за планом* (МКВ, 2001) пов'язане із іменем п'ятнадцятого за наслідуванням султана Османської імперії Мустафи I (1592-1639). Через те, що правитель кидав у басейн палацу риbam золоті монети в якості поживи його прозвали *Deli Mustafa* – *Мустафа Божевільний*. Він не надто прагнув посідати престол та правити імперією, але під тиском уряду був змушений стати володарем. Проте правління Мустафи I не було довгим і його скинули з престолу через три місяці. На його місце прийшов султан Осман II, але його скинули з престолу і знову ж таки правителем став Мустафа Божевільний. Шейхюльіслам Ях'я Ефенді та уряд прийняли рішення усунути Мустафу від влади та передали владу у руки Мурату IV. Отже, ця історична подія знайшла відбиток і в турецькій фразеології, внаслідок чого виникло таке цікаве прислів'я.

Ще один султан, який став ‘героєм фразеологізму’ є Махмут II. За однією легендою, правитель, щоб допомогти одному бідному чоловікові, щодня надсилав йому тацю пахлави та золоту монету. Проте жебрак не приносив пахлаву додому, а продавав її на вулиці. Почувши це султан Махмут наказав привести жебрака в палац і давши йому лопату в руки, попросив занурити її в скарбницю. Жебрак зміг витягнути за допомогою лопати лише кілька золотих монет. Султан пояснив це тим, що скільки Аллах зволив дати

стільки дасть і людина не може змінити рішення Аллаха – як би людина не боролась більше своєї частки не отримає, бо так вирішив Бог. Цим і пояснюється походження фразеологізму – *vermemiş (vermeyince) tabut neylesin Mahmut* – *чому бути, тому не минути*.

Турецький хафіз та жартівник періоду Османської Імперії – Бекрі Мустафа – жив у часи правління султана Мурата IV. Він прославився своїми веселими жартами, дотепністю та пияцтвом. Вислів *Bekri Mustafa (Yıldırım, 1999)* описує людину, яка веде розгульний спосіб життя та вдається до алкоголізму. *Bekri Mustafa kadı (imam) olunca dünyanın ne olacağı anlaşılır* – *коли Бекрі Мустафа стає кадї (імамом) то буде зрозуміло, що у світі буде творитись щось страшне* (МКВ, 2001) вживається у значенні, коли справи перейшли до рук некомпетентних людей і все поринуло в хаос.

Фразеологізм *Sarı çizmeli Mehmet Ağa* – *жовтий Мехмет Ага* (Aksoy, 1984), пов'язаний з іменем Мехмета Аги. З цим прислів'ям пов'язана доволі цікава історія. Один ремісник з Ізміра записав ім'я боржника як Мехмет Ага. Коли прийшов час сплачувати борг, але боржник не з'являвся, вельможа послав слугу шукати його. Слуга знайшов Мехмета Агу, але це був не той чоловік, який мав сплатити борг. В ті часи була популярна мода на одяг, пофарбований в жовтий колір і через це слуга не зміг знайти потрібну людину. Ремісник почав сварити слугу за невиконане завдання, а слуга відповів *'Пане, це величезне місто, дуже багато людей в жовтому одязі, в тому числі і Мехмет Ага. Запиши ще раз його ім'я в зошит!'*. Це прислів'я і має значення *людина-інкогніто, яка нікому невідома і ніхто її не знає*.

İçerisi Mahmut Paşa çarşısı – *всередині базар Махмута Паші* (Yurtbaşı, 1996) має значення *битком набитий, велелюдний, переповнений*. Тут можна побачити ім'я Махмута Паші, який був великим візиром султана

Мехмета Фатіха і наказав збудувати великий базар в районі Емінйоню поряд із мечеттю та хамамом, які також отримали його ім'я.

Популярний серед носіїв турецької мови вислів *Derdini Marko Paşaya anlat* – *поділися своїм горем із Марко Пашею* (TS, 2005) вживається у ситуації, коли людина не має з ким поділитися своїм горем. Марко Паша був османським лікарем грецького походження. Під час створення *Hilali Ahmer Cemiyeti* (сучасна організація Турецького Червоного Півмісяця - *Kızılay*) – медичного товариства, яке мало на меті допомагати пораненим та хворим військовим, Марко Паша відзначився надзвичайним терпінням до пацієнтів та великим бажанням їм допомогти.

Із наступним фразеологізмом – *Münasebetsiz Mehmet Efendi* – *недоречний Мехмет Ефенді* пов'язана доволі комічна історія. Під час прогулянки на висоті схилу Чагалоглу Мехмет Ефенді зупинив карету султана Махмута і задав досить дивне питання: *мій падишаху, чи вмієте ви грати на зурні?* Тобто це прислів'я використовується з метою охарактеризувати людину, яка говорить недоречні речі в недоречному місці.

Вислів *Sen de mi Brütüs?* має український відповідник *І ти, Бруте?* і використовується у випадку, коли когось несподівано підставили, свого роду дали ножа в спину. Пов'язаний з іменем Брута, який вбив власного батька – Юля Цезаря, а той перед самою смертю вигукнув цю фразу.

Династія Чапаноглу (*Çapanoğlu*) правила у Середній Азії з центром у місті Бозок у XVIII – XIX ст. Чапаноглу відомі тим, що підняли повстання під час війни за незалежність Туреччини і цим завдав молодій державі багато проблем. Від цієї ситуації і походить значення вислову *Çapanoğlu* – *велика проблема, біда*. Існують і різноманітні варіації фразеологічних одиниць, пов'язаних з цим антропонімом: *altından Çapanoğlu çıkmak* означає *зіткнутися*

з ситуацією, яка принесене неприємності в майбутньому (TS, 2005). *Çapanoğlu'nun abdest suyu gibi* використовується у випадку, якщо хтось описує напій, як дуже несмачний, неякісний та поганий.

Ебуссуут Ефенді (1491-1574), який протягом 27 років був шейхюльїсламом у період правління султанів Сулеймана II та Селіма II. Він відзначався тим, що слідував усім приписам Корану та був прикладом поведінки людини з високою мораллю. Ця відома особа також залишила свій слід у фразеології: *Ebussuut Efendi'nin gelini gibi* – дослівно як наречена *Ебуссуута Ефенді*, використовується в значенні «дуже консервативно та стримано одягнена дівчина або жінка», а наступний фразеологізм *Ebussuut Efendi'nin torunu gibi* має схоже значення – *дуже прив'язаний до минулого, дуже консервативний* (TS, 2005).

Цікава історія пов'язана з іменем письменника та поета Абубекіра Кані Ефенді, який походить з Токату. За легендою, він закохався в дівчину-християнку і вона захотіла, аби чоловік прийняв її віру а він їй відповів висловом, який став фразеологізмом – *kırk yıllık Kani olur mu Yani!* – *чи може сорокарічний Кані стати Яні?* Кані це мусульманське ім'я, а Яні – християнське. Це прислів'я означає, що стару звичку дуже важко змінити, бо вона вже прижилась.

Інформативним та цікавим є вислів *voyvoda kesilmek* (Ayverdi, 2008) – *вдавати з себе воєводу*. Цей фразеологізм має прямий український відповідник *удавати з себе пана, корчити з себе пана*. В слов'янських народів посада воєводи була керівною та надавалась переважно представникам аристократії. В часи Османської імперії посаду воєводи отримували чиновники, які відповідали за збір сільськогосподарської данини – пшениці, ячменю, меду, масла та м'яса. Цей збір часто носив примусовий характер і тому фразеологізм набув доволі негативного значення в народі.

2.1.3 Фразеосемантичне поле «Герої епосу, казок, легенд, міфів»

Популярні персонажі епосу, легенд чи казок, завдяки своєму яскравому образу, нерідко потрапляють і в контекст фразеологічних одиниць, таким чином формуючи окрему групу за принципом семантики.

У фразеологізмі *Misk ile Anber Arzu ile Kanber* (МКВ: 2001) можна побачити імена двох героїв із народної турецької оповідки XVII століття, яка розповідає про двох людей, які разом виростили і вважали одне одного братом і сестрою та водночас закохалися одне в одного. Цей фразеологізм яскраво передає значення *ніколи не розлучатись, бути як нерозливвода*.

Герої в оригіналі арабської, але популярної також серед турків любовної історії “*Лейла і Меджнун*”, стали причиною виникнення численних афоризмів та приказок. Юнак на ім’я Кайс настільки сильно любив дівчину Лейлу, що аж збожеволів та був прозваний *Меснун*. Цю історію переписувало безліч поетів, але найбільш відомою є поема Фізулі ‘*Leyla ve Mesnun*’. *Mesnün ve Leyla misali* означає нерозділене кохання, *Leyla olmak* — стати Лейлою, сп’яніти, а висловом *dütürriü Leyla* - обзивають жінку, яка одягається в непристойний одяг, *Mesnün gibi gezmek* (Yurtbaşı, 1996) – гуляти як Меджнун, тобто бути закоханим до божевілля.

Kerem gibi yanmak – горіти, мов Керем, *Kerem'in arpa tarlası gibi yanmak* – горіти, мов ячмінне поле Керема (Yurtbaşı, 1996) мають значення *страждати від пристрасного кохання, мучитися через кохання*. Ці фразеологічні одиниці пов’язані з іменем героя з романтичного дастану про Керема і Асли, де герої через нерозділене та заборонене кохання згорають в символічному полум’ї.

Вислів *Zaloğlu Rüstem kesildi* в турецькій культурі характеризує людину, яка є загрозливою, деспотичною і змушує іншим собі

підпорядковуватися. Залоглу Рюстем є героєм твору іранського поета Фірдоусі ‘Шахнаме’, описується як сильний богатир та герой, який переміг свого головного ворога Альпера Тонгу.

Головний герой фольклорно-епічного епосу, який сформулювався до кінця XVII ст. Кьороглу також не оминув контексту фразеологічних одиниць. Відомо, що у Кьороглу була кохана Айваз, яка стала для нього і вірним порадиником, і дружиною. *Bir Koroğlu bir Ayvaz* (Aksoy, 1984) – використовується у випадку, коли діти вирости та покинули батьківський дім, а жінка з чоловіком лишились самі.

Карагьоз є персонажем із театру тіней. В п’єсі він виступає як неотесаний, неграмотний та наївний чоловік з народу, в той час, як його друг Хадживат є освіченим, обізнаним та начитаним. В турецькій мові фразеологізм *Karagöz oynatmak* (TS, 2005) використовується в значенні *створювати комічну ситуацію, клеїти дурня*. Фразеологічні з різними формулюваннями *Karagözden cahil*, *Karagözün düğünü*, *Karagözün atı gibi tepinmek*, *Karagöz göstermeliği*, *Karagöz perdeyi topladı* (TS, 2005) мають значення, пов’язані з неосвіченістю, невідповідністю та чимось неправильним.

Вислів *Molla Kasım* має значення *всезнайко* і є персонажем вірша Юнуса Емре. З цим висловом пов’язана доволі цікава історія: Молла Касим вважав вірші Юнуса Емре нечестивими і невідповідними законам шариату. Коли три тисячі віршів, сформовані в диван, потрапили в руки Молли Касима, він почав їх палити і тут зіткнувся з наступними рядками: *Derviş Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme / Seni sigaya çeker bir Molla Kasım gelir*. Після прочитаного Молла Касим зрозумів, що Юнус Емре це великий мудрець і пожалів про скоєне.

Турецький комедійний персонаж Насреддін Ходжа не лише прославився жартами, з яких в мову проникло немало фразеологізмів, а й сам став уособленням крилатих висловів: *Nasrettin Hoca'nın türbesi gibi üç tarafa açık* – відкритий з трьох сторін мов гробниця Насреддіна Ходжі (мається на увазі місце, яке хоч і відкрите зі всіх сторін, має лише один вихід).

Поспішне, необдумане, нелогічне рішення передають фразеологізми, пов'язані з іменем героя жартів та анекдотів *Karakuşa* (*Karakuş*), який є чимось схожим із Насреддіном Ходжею та Бекрі Мустафою. *Hükmet-i Karakuşi* і *Karakuşi hükümet* – судження *Karakuşa* характеризують дурні та недоречні положення та закони, позбавлені справедливості.

Герої грецьких міфів та легенд також не минули як українську, так і турецьку фразеологію та часто є фактично ідентичними в обох мовах.

Demokles kılıcı – меч Дамокла (TS, 2005) означає небезпечну ситуацію, яка стає все більш загрозливою з кожною миттю. Вислів має цікаву історію, пов'язану з ним. Дамокл, який жив у палаці царя Діоніса, не розумів, наскільки важкий тягар влади. Цар вирішив провчити Дамокла, посадивши його на свій престол і повісивши над ним меча гострим вістрям донизу.

Diyojenin feneri, *Diyojenin fıçısı* (Bahadınlı, 1996) також мають українські аналоги – ліхтар Діогена (спосіб пошуку істини, пошук духовної багатості людини серед зіпсованого суспільства) та бочка Діогена (дуже невибагливе, аскетичне житло). За легендою Діоген жив у бочці і не приймав жодної допомоги від інших людей. Коли Олександр Македонський запропонував знаменитому філософу подарунок, той відповів: 'не затіняй мене – іншого дарунку я не бажаю'.

2.1.4 Фразеосемантичне поле «Народ»

Імена, які є найбільш поширеними та численними серед носіїв турецького народу, також беруть участь у творенні фразеологізмів і переважно вживаються не в значенні щодо конкретної особи, а використовуються з метою надання вислову поетичного, емоційного забарвлення.

Odunu iyisi meşe Auşe kızın iyisi Auşe – найкращі дрова дубові, а найкраща дівчина - Айше римується в словах *Auşe-meşe*.

Подібне явище і у вислові *Adın nedir? Reşit-Bir söyle bin işit*, де слова *Reşit-işit* є співзвучними. Прислів'я характеризує людей, які огризуються на кожне слово і на все знаходять відповідь.

Hatice'yi bırak neticeye bak – облиши Хатідже і глянь на результат містить ще одне найпоширеніше жіноче турецьке ім'я і вживається у випадку, коли потрібно дивитися на результат події, а не як вона проходила. *Verin Şaban'a gitmez yabana* (МКВ, 2001) характеризує людину-пройдисвіта, яка пустила все гроші та майно на вітер.

Ahmed'in öküzü bakar iki gözü (Ahmed'in öküzü gibi ne bakarsın? – Чого дивишся, як баран на нові ворота?). Тут ми бачимо римування у словах *öküzü-gözü*. Подібне явище і у вислові *Helal Adanalı Celal*, де римуються слова *Helal-Celal*. Цей фразеологізм вживається з метою когось похвалити, співати дифірамби.

İnadım İnat, adım Kel (Hacı) Murat (Yurtbaşı, 1996) характеризує дуже наполегливі людину, яка всім насаджу свою думку та позицію. Надзвичайно цікавими є вислів, пов'язаний з ім'ям Фатіма: *Erkek Fatma (Yurtbaşı, 1996)* вживається на опис жінки, яка поводить та одягається мов чоловік.

У ході дослідження було підраховано кількість проаналізованих фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом з метою співставлення відношення та порівняння величини фразеосемантичних полів (Див. Додаток А): 1. Історія – 42, 9%, 2. Історія – 21,4 %, 3. Герої епосу, казок, легенд, міфів – 25,7%, 4. Народ – 10%.

2.2 Ідеографічна характеристика фразеологізмів з компонентом-топонімом

2.2.1 Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані із релігійними реаліями

Dokuz eşekle Kâbe'den gelmedi ya! – Він же не приїхав дев'ятьма ослами з Кааби! (Кааба — будівля, кам'яна споруда прямокутної форми в центрі Священної Мечеті (аль-Масжид аль-Харам) у Мецці, головне святилище ісламу). Переклад звучить наступним чином: йому начхати! Йому все одно!

Eşek Kâbe'ye gitmekle hacı olmaz - Осел не стає паломником, йдучи до Кааби. Це прислів'я передає наступне значення: грубі, вульгарні та неотесані люди не можуть оцінити того, щоб зробили хороші люди.

Güvercin Kâbe'ye konmaz – голуба не кладуть до Кааби в турецькій культурі вживається з метою передати те, що добрі люди завжди будуть уникати зла та його скоєння.

İşte bak Kâbe; gerek hacı gerek kurban ol – ось тобі і Кааба: хочеш бути паломників, а хочеш – жертвою. Це прислів'я, яке вказує на те, що людині пропонується ряд можливостей і вона вибирає те, що хоче.

Derviş dervişi tekkede, hacı hacıyı Mekke'de bulur означає, що люди, які є однодумцями та мають спільний світогляд попри різні життєві шляхи одного дня обов'язково знайдуть одне одного.

Cehenneme nispet, Araf cennettir – в порівнянні з Пеклом Рай є *чистищем* має наступне значення: для шкідливої людини перевагою є не корисна, а нешкідлива людина. Топонім *Araf* в ісламі є відповідником до Чистилиця.

Гора Арафат знаходиться на відстані 25 км від Мекки і її назва також часто фігурує у фразеологічних одиницях: *Arafat'ta soyulmuş hacıya dönnek/ Arafat'ta soyulmuş hacı gibi* – повертатися до Арафату обкраденим на хадж/бути мов обкрадений паломник на Арафаті означає втратити все та лишитися голим-босим у безвиході. *Soyulmuş hacının Arafat'ta işi ne?* - Яка робота пограбованого паломника в Арафаті? Вживається у випадку, коли людина безнадійно рветься виконати цю роботу, але не має для цього ніякої спроможності. *Ummadık hacıyı Arafat'ta yılan sokar* – неочікувано, що на Арафаті вилізе змія має наступне значення: якщо в долі людини написано, що вона не досягне того, що забажає, то вона стикається з непередбачуваними перешкодами та не може втілити свої мрії. Цей фразеологізм має також синонім та ідентичне значення: *Onmadık hacıyı deve üstünde (Arafat'ta yılan vurur (sokar).*

Diyarbakir Allah vekil – Діярбакур, Аллах свідок. Це прислів'я використовується для того, щоб стверджувати, що дана обіцянка не буде порушена. Цей фразеологізм використовується як клятва.

2.2.2 Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані із історичними та культурними реаліями

Derviş, Horasan'ı buldu, sen hâlâ tarikat ararsın – дослівно: Дєрвіш знайшов Хорасан, а ти все ще шукаєш орден. Це прислів'я використовується у значенні, коли людина має якусь мету, але стоїть на місці і не робить нічого, щоби досягнути цієї цілі.

Gürün'dür Sivas'ın bağları – Гюрюн, виноградники Сіваса: Наступну фразу “*Göründü Sivas'ın bağları, gele gele geldik ki şalgam tarlaları*” вживають жителі Сіваса, коли область Гюрюн зеленіє.

Hasanpaşalı olmak – бути родом з Хасанпаші (Хасанпаша – район м. Стамбул) означає бути на когось розлюченим, злим.

İstanbul efendisi – стамбульський пан характеризує тендітну, ніжну людину, яка не знає важкої роботи. *İstanbul'un taşı toprağı altın* - камінь і земля Стамбула – золото. Використовувалось в Анатолії наступному значенні: Якщо ви поїдете до Стамбула, ви знайдете там власний шлях і розбагатієте, тобто малось на увазі, що в столиці більше можливостей та перспектив для розвитку.

Rumeli'nin bozgunu, Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını є, фактично, коротким і лаконічним викладом цілої історії в устах народу. Насправді в історії Анатолії люди страждали від хвороб, пожеж в Стамбулі та руйнувань жителів Румелії. Ці три лиха дуже спустошили територію Анатолії. Прислів'я використовується в значенні, близькому до українського відповідника: *біда бідую іде і бідою поганяє, біда біду перебуде, одна мине, десять буде*, що мають значення глибокої кризи та життєвих труднощів в житті людини.

Ayasofya'da dilenip Sultanahmet'te sadaka (zekât) vermek – давати милостиню в Султанахметі, перед тим попросивши її в Айя-Софії. Вислів використовується у випадку, коли хтось роздає для показовості допомогу іншим, незважаючи на те, що сам цю допомогу й отримує.

Вислів *Kasımpaşalı, eli taşalı* має негативну конотацію і використовувався як характеристика жителів району Стамбула Касимпаші, які прославились своєю сварливістю та агресією. *Kasımpaşalı deyince hepsi*

içindedir – коли хтось чує про жителя Касимпаші, то всі йдуть всередину. Вираз використовується у випадку, коли потрібно наголосити, що не варто ділити людей та сварити їх між собою.

Baş birinin olursa, Konya'da da tıraş ettirilir – якщо в когось є голова, то її теж голять в Коньї (Конья – назва однієї з областей Туреччини). Цей фразеологізм є дуже близький за значенням до українського *що впало те пропало*, тобто коли людина привласнює собі певну річ, то вона може не розпоряджатися, як заманеться.

2.2.3 Фразеологізми, які мають у складі топоніми

İğne deliğinden Hindistan'ı seyretmek – дослівно: розглядати Індію через вушко голки, проте справжнє його значення відповідає українському фразеологізму *робити з мухи слона*.

Hindistan fili, sivrisinekten korkar – індійський слон боїться комара. Це прислів'я має значення: навіть найсильніші не повинні недооцінювати тих, хто набагато слабший за них, незважаючи на те, що їхня міць, сила і капітал на місці. Використовується, щоб підкреслити становище людей, які мають усі можливості для початку певної діяльності, але бояться виконувати її через безпідставні страхи.

Bir Arap için Arabistan batmaz - Вся Аравія не тоне через одного араба означає, що якщо одна людина є поганою, то за її вчинками можна судити все суспільство.

Sabır sahibi, Mısır'a melik olur – володар терпіння стає правителем Єгипту означає, що людина, яка вміє терпіти, може досягти навіть найвищих посад. Ще один фразеологізм, який має трохи схоже значення: *sırrını sır eden, Mısır'a sultan olur; sırrını aşikâr eden, sırrına kurban olur* – той, хто береже

таємницю стає султаном Єгипту, а той, хто її не береже, той стає жертвою таємниці, тобто людина, яка вміє берегти секрети досягає багато, а людина, яка не вміє – робить гірше лише собі та потрапляє в погані ситуації.

Наступний топонім – *Tunus (Туніс)* є контексті доволі цікавих фразеологічних одиниць: *Duvak düşkünü, Tunus gediği* характеризує молоду, багату та красиву вдову, а сам вираз *Tunus gediği (падіння Туніса)* означає безповоротно прибуткову справу або річ.

Насі kuşunu Yemen'de biber ekene sor передає значення українського фразеологізму *людину зустрічають по одязі, а проводжають по розуму*. Не потрібно судити людину по її вигляду, а варто познайомитись із людиною ближче і тоді робити якісь висновки.

Kismet ise (kısmetinse) gelir Hint'ten Yemen'den, kismet (kısmetin) değilse ne gelir elden - *якщо це доля, то вона приходить з Індії, Ємену, якщо це не доля (доля), то що можливо вдіяти?* Якщо Аллах благословив людину на щось, це людина це обов'язково отримає, а якщо немає цього благословення, що б людина не робила, вона ніколи не зможе отримати бажане.

Cezayir'de düşeni kaldırmazlar – *в Єгипті не можуть підняти переможеного*. Це прислів'я використовується у наступному значенні: ніхто не допоможе своїм співвітчизникам, які потрапили у скрутне становище за кордоном, далеко від батьківщини та родини.

Під час аналізу фразеологічних одиниць також було підраховано кількість проаналізованих фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом з метою співставлення їх відношення один щодо одного:

1. Фразеологізми, пов'язані з історико-культурними реаліями – 31,3%,

2. Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані з релігійними реаліями – 37,5%, 3. Фразеологізми з компонентом-топонімом – 31,3%.

Висновки до 2 розділу

У 2 розділі розроблено класифікацію та ідеографічну характеристику фразеологізмів з компонентом-антропонімом та компонентом-топонімом з семантичної точки зору. Проаналізовано значення та роль антропонімів та топонімів у контексті фразеологічних одиниць. Детально описано історію походження та причини виникнення кожного фразеологізму з конкретною ономастичною одиницею.

В ході дослідження у 2 розділі семантична класифікація фразеологізмів з компонентом-антропонімом була розроблена за наступними фразеосемантичними полями:

1. *Релігія*. Найбільш частотними виявились фразеологічні одиниці, в контексті яких є такі власні імена: Аллах, Азраїл (один із чотирьох ангелів ісламу), а також імена пророків – *Muhammet, İsa, Hızır, Halil İbrahim, Süleyman, Nuh*.
2. *Історія*. Особи правителів, полководців, державних діячів, беручи участь у певних історичних подіях, неодноразово ставали причиною появи нових фразеологізмів. Цю категорію не оминули також й імена поетів, які також мають місце в історії та становленні турецької літератури. В цю категорію увійшли імена султанів Мустафи I Божевільного, Махмута II, імена шейху іслама Еббусуута Ефенді, лікаря Марко Паші, візирів Давута Паші та Махмута Паші.
3. *Герої епосу, казок, легенд*. В цю категорію увійшли імена Карагьоз, Кьороглу і Айваз, Арзу і Канбер, Лейла і Меджнун, Насреддін Ходжа.

4. *Народ*. Сюди потрапили імена не якихось конкретних осіб та персонажів, а загалом імена, популярні та поширені серед турецького народу.

У ході дослідження було підраховано кількість проаналізованих фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом з метою співставлення відношення та порівняння величини фразеосемантичних полів (Див. Додаток А): 1. Історія – 42,9%, 2. Історія – 21,4%, 3. Герої епосу, казок, легенд, міфів – 25,7%, 4. Народ – 10%.

Також було розроблено семантичну класифікацію фразеологізмів з компонентом-топонімом за наступними категоріями:

1. Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані із релігійними реаліями. Найбільш частотні топоніми, які було проаналізовано в цій категорії: *Mekke, Kabe, Araf, Arafat, Diyarbekir*.
2. Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані із історико-культурними реаліями. Найбільш частотні топоніми, які було проаналізовано в цій категорії: *İstanbul, Kasımpaşa, Hasanpaşa, Konya, Rumeli, Anadolu, Sultanhmet, Ayasofya, Sivas, Gürün, Horasan*.
3. Фразеологізми, які мають у складі топоетноніми (назви країн, національностей тощо). Найбільш частотні топоніми, які було проаналізовано в цій категорії: *Arab, Arabistan, Cezayir, Hindistan, Mısır, Yemen, Tunus*.

Під час аналізу фразеологічних одиниць також було підраховано кількість проаналізованих фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом з метою співставлення їх відношення один щодо одного:

1. Фразеологізми, пов'язані з історико-культурними реаліями – 31,3%,
2. Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані з релігійними реаліями – 37,5%,
3. Фразеологізми з компонентом-топоетнонімом – 31,3%.

Отже, в результаті дослідження було проаналізовано та розроблено семантичну класифікацію 100 фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом та компонентом-топонімом.

РОЗДІЛ 3. ГРАМАТИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФІЧНИЙ АСПЕКТИ ПРИ ВИВЧЕННІ ТУРЕЦЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ-ОНІМОМ ТА КОМПОНЕНТОМ-ТОПОНІМОМ

3.1 Специфіка лінгвокультурно обумовлених фразеологізмів

Лінгвокультурологічний напрям у фразеології передбачає з'ясування низки питань, серед яких пріоритетними вважаємо такі: виявлення культурно маркованих сигналів у фразеологічних одиницях, встановлення їхнього співвідношення з кодами культури, а також розробку типології культурних кодів у зіставному аспекті. Спрямованість сучасних досліджень до витоків лінгвокультурології, з'ясування основних передумов її виникнення та шляхів становлення цього напрямку в науці дозволяє сприймати його як закономірний етап у розвитку сучасної лінгвістики.

Звертаючись до проблеми дослідження фразеологічних одиниць у руслі лінгвокультурологічного напрямку, основне завдання було передбачено у виявленні механізмів поєднання у фразеологічному знакові власне мовної і культурної семантики, адже фразеологізми як мовні знаки зароджуються на перетині мови і культури. При цьому культуру розглядаємо широко як семіотичну систему, в якій синтезуються знаки і смисли, та вужче як простір культурних смислів, або ціннісного змісту, що твориться людиною у процесі світорозуміння, та як систему різних кодів, тобто вторинних знакових систем, в яких використовуються різні матеріальні й формальні засоби для позначення культурних смислів.

Ціннісний зміст, створений в культурі й кодований різними способами, в цілому складає картину світу, що розкриває світогляд певного соціуму. Знаки (знакові тіла) для втілення своїх смислів культура запозичує в природі, артефактах, у зовнішньому й внутрішньому світі людини.

Власне мовні одиниці можуть бути ключем до розуміння конкретного та унікального у світогляді та сприйнятті певного народу. Кожен носій мови одночасно є носієм культури (в одній психічній сфері ці два явища, безсумнівно, співвідносяться), то конкретні мовні знаки можуть виконувати роль культурно маркованих символів, будучи експонентами лінгвістичної культури (це і відображає функцію мови): мова відбиває не лише матеріальну культуру, але й національно-культурні уявлення та менталітет її носіїв.

З цього випливає запитання, чи насправді мова взаємопов'язана з культурою. Більшість сучасних мовознавців поділяють думку, що національно-культурна специфіка впливає на всі рівні мовної системи. Однак пріоритетність лексико-фразеологічного фрагмента мовної картини світу при експлікації культурних явищ є очевидною.

Слово – це не лише інструмент та одиниця комунікації, але й спосіб висловлення думок та глибоке джерело культури. Існування значних кореляційних зв'язків між словниковим запасом і культурою є загальновизнаним у сучасній лінгвістичній теорії. Лексико-фразеологічні варіації відображають культурні відмінності та є своєрідною призмою, крізь яку можна зануритись у певну культуру.

З лінгвістичної точки зору всі оніми утворились в результаті появи традиції надання власного імені топонімічних об'єктам. Тепер ця нова назва може використовуватись в іншій ролі в словесному існуванні. На цьому етапі нового змісту з'являється загальна думка, яку суспільство формувало, коли надавало певну назву. Наприклад, слово *kangal* у словнику має наступні значення: 1. *ім.* моток, що складається з довгих і гнучких дротів, тісно сплетених між собою, що об'єднуються у форму кільця. 2. Часто вживається у значенні щодо всіх предметів такої форми. У народній мові має значення *deveee dikenî* – будяк, чортполох. Після того, як окреме ім'я стало назвою

поселення, тепер сама назва *Kangal* є назвою округу, що належить до провінції Сівас. Проте для людини, яка народилася і виросла в Кангалі, це особливе ім'я, що, крім свого словникового значення, має й інші значення, такі як *батьківщина, рідна сторона, батьківська хата*. Кожна назва місця, яка в пам'яті суспільства виступає в якості першого значення з лінгвістичної точки зору, використовується в прислів'ях і виразах, виконує окрему функцію в і мають окреме місце в мовній картині світу.

Основна причина, чому прислів'я є важливими, полягає в тому, що вони відображають спільне почуття та спосіб мислення суспільства, в якому воно створене та характер нації загалом. Для того, щоб зрозуміти, які проблеми для людей є актуальними та дізнатися їхні думки з приводу певного явища, достатньо лише подивитися на прислів'я, які той чи інший народ створив у своїй мові. Наприклад, якщо розглянути прислів'я, які турецька нація сформувала, виходячи із призми власних цінностей, можна легко стверджувати, що сім'я, сусідські відносини, захист батьківщини є найбільш близькими до душі сферами життя. З прислів'я *Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar; ana hakkı Tanrı hakkı; evlat kemik, torun ilik* випливає, що турецьке суспільство велику увагу приділяє сім'ї та родичам. Крім того, поширені прислів'я *evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet., ana gibi yar vatan gibi diyar olmaz* - *всюди добре, а вдома найкраще*, свідчать про це, як турецький народ щемко відноситься до поняття *батьківщина* та до відданості сім'ї та державі.

Як синтаксичні словникові одиниці цілісні прислів'я та приказки, що є незалежними від окремого слова в своєму контексті, становлять окреме значення як окрема словесна одиниця. Власні імена в прислів'ях також сприяють змістовному співвідношенню фразеологічної одиниці. Наприклад назва округ *Karagöl*, який межує із провінцією Нігде, в прислів'ї *Karagöl'de tohum batmaz* в *Карагьолі зерно не потоне* передає наступне значення: зерно, посіяне в родючу землю принесе очікуваний врожай і характеризує землю

цього округу як родючу. Назва *Karagöl*, яка утворилась зі слів *kara* (земля) і *göl* (озеро), стала назвою округу, використовується в контексті фразеологічної одиниці з метою описати родючість ґрунту.

Виходячи з результатів досліджень фразеологізмів з компонентом-антропонімом та компонентом-топонімом можна стверджувати, що найбільш популярними категоріями традицій створення фразеологізмів із власними назвами це релігія та історико-культурні події. Це явище легко пояснити тому, що релігія є важливим чинником у формуванні культури турецького народу, а історичні події та історичні персоналії завжди були яскравими та відомими прикладами, які внесли свою лепту в історичний процес. Найбільш частотними виявились фразеологічні одиниці, в контексті яких є такі власні імена: *Аллах*, *Азраїл* (один із чотирьох ангелів ісламу), а також імена пророків – *Muhammet*, *İsa*, *Hızır*, *Halil İbrahim*, *Süleyman*, *Nuh*.

Особи правителів, полководців, державних діячів, беручи участь у певних історичних подіях, неодноразово ставали причиною появи нових фразеологізмів. Цю категорію не минули також й імена поетів, які також мають місце в історії та становленні турецької літератури. В цю категорію увійшли імена султанів Мустафи I Божевільного, Махмута II, імена шейхюіслама Еббусуута Ефенді, лікаря Марко Паші, візирів Давута Паші та Махмута Паші.

Прислів'я та приказки - це як карта пам'яті нації. Ці мовні елементи окреслюють, багатий досвід суспільства, який формувався протягом століть, його ставлення, яке воно отримало або вважало необхідним отримати в результаті різноманітних історичних подій, а також чітко, різко та в дивовижно дібраному стилі описують саме життя, його жорстоку реальність та очікування.

3.2 Граматичний аспект в дослідженні турецьких фразеологізмів

Морфологічна класифікація фразеологічних одиниць передбачає визначення лексико-граматичної природи стрижневого слова, кореляцію фразеологізмів з частинами мови. 100 фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом та компонентом-топонімом було проаналізовано з граматичної точки зору за наступними категоріями:

А) іменникові (субстантивні) фразеологізми – називають людину, предмет, явище або живу істоту. Фразеологізми з компонентом-антропонімом: *Adem baba* – батько людства, святий Адем (TS, 2005), *Hazret-i-Adem kıyafeti* – народження (Yurtbaşı, 1996), *adem elması* – Адамове яблуко, *Halil İbrahim bereketi* – Щедрість Халіля Ібрагіма і *Halil İbrahim sofrası* – обідній стіл Халіля Ібрагіма, *Vekri Mustafa* – людина, яка веде розгульний спосіб життя та вдається до алкоголізму, *Çarapoğlu* – велика проблема, біда, *Hükm-i Karakuşi* і *Karakuşi hüküm* – судження Каракуша, *Demokles kılıcı* – меч Дамокла, *Molla Kasım* – всезнайко, *Diyojenin feneri*, *Diyojenin fıçısı* – ліхтар Діогена (спосіб пошуку істини, пошук духовної багатості людини серед зіпсованого суспільства) та бочка Діогена (дуже невибагливе, аскетичне житло), *Erkek Fatma* – жінка, яка поводить та одягається мов чоловік. Фразеологізми з компонентом-топонімом: *İstanbul efendisi* – стамбульський пан (тендітна, ніжна людина, яка не знає важкої роботи), *Rumeli'nin bozgunu*, *Anadolu'nun salgını*, *İstanbul'un yangını* – бідою їде і бідою поганяє, біда біду перебуде, одна мине, десять буде (глибока криза та життєві труднощі в житті людини), *Tunus gediği* – безповоротно прибуткова справа або річ, *Bir Köroğlu bir Ayvaz* – використовується у випадку, коли діти виростили та покинули батьківський дім, а жінка з чоловіком лишились самі.

Б) дієслівні (вербальні) фразеологізми. Вони називають дію, стан або почуття, ознаки фізичного і психічного стану людини; її поведінки; способу життя; людської діяльності; різних моментів людських стосунків. Об'єднані загальним значенням дії і мають окремі граматичні категорії дієслова, тобто категорії особи, числа, виду, часу, стану, й іноді роду. Найчастотніша модель цього типу ФО – дієслово + іменник: *Azrail olmak* - розлютитись, *Hızır gibi yetişmek* – у важкі часи неочікувано комусь прийти на допомогу, *voyvoda kesilmek* - удавати з себе пана, корчити з себе пана, *Leyla olmak* – сп'яніти, *Kerem gibi uyanmak* – страждати від пристрасного кохання, *Karagöz oynatmak* - клеїти дурня. Фразеологізми з компонентом-топонімом: *Hasanpaşalı olmak* бути на когось розлюченим, злим.

В) прикметникові (ад'єктивні) фразеологізми. Позначають ознаки, які характеризують фізичні та психічні властивості людини, її характер, вдачу, моральні якості, душевний стан і певні властивості людини, набуті нею під час навчання, життєвого досвіду. Фразеологізми з компонентом-антропонімом: *Sarı çizmeli Mehmet Ağa* – людина-інкогніто, *Münasebetsiz Mehmet Efendi* - людина, яка говорить недоречні речі в недоречному місці, *kırk yıllık Kani olur tu Yani!* – стару звичку дуже важко змінити, бо вона вже прижилась,

Г) прислівникові фразеологізми. Характеризують дію, стан чи ознаку і вказують на характер здійснення дії, процесу, цілеспрямованість дії, її причину, місце, час, умови, за яких відбувається дія. Прислівникові ФО, як і прислівники, є: якісно-означальними, способу, міри, місця, часу, причини, мети, виконують у реченні функції обставин Фразеологізми з компонентом-антропонімом: *Hızır gibi yetişmek* – у важкі часи неочікувано комусь прийти на допомогу, *Karun gibi zengin* – багатий, *Ebussuut Efendi'nin gelini gibi* - дуже консервативно та стримано одягнена дівчина або жінка, *Ebussuut Efendi'nin torunu gibi* – дуже прив'язаний до минулого, дуже

консервативний, *Mecnun gibi gezmek* бути закоханим до божевілля, *Nasrettin Hoca'nın türbesi gibi üç tarafı açık* –місце, яке хоч і відкрите зі всіх сторін, має лише один вихід.

У) сполучникові фразеологізми. Фразеологізми з компонентом-антропонімом: *Hem İsa'yu hem de Musa'yu memnun etmek* – догоджати і Ісі, і Мусі - і вашим, і нашим, *Misk ile Anber Arzu ile Kanber* - бути як нерозлийвода. Фразеологізми з компонентом-топонімом: *Eşek Kâbe'ye gitmekle hası olmaz*- грубі, вульгарні та неотесані люди не можуть оцінити того, щоб зробили хороші люди .

Є) вигуківі фразеологізми. Не мають лексичного значення, не вступають у зв'язки з іншими словами в реченні. Такі фразеологізми, як і вигуки, виражають різні емоції мовця: захоплення, обурення, схвалення, здивування, осуд тощо, а також психічний і фізичний стан людини, її емоційні реакції на різні факти та явища позамовної дійсності. Вигуківі фразеологічні одиниці можуть позначати різні волевиявлення мовця, його побажання. Фразеологізми з компонентом-антропонімом: *Ahmed'in öküzü gibi ne bakarsın?* – Чого дивишся, як баран на нові ворота, *Diyarbakir Allah vekil!* – Діярбакур, Аллах свідок! (використовується в значенні клятви), *Sen de mi Brütüs?* – І ти, Бруте?.

У ході дослідження було виявлено наступну кількість фразеологічних одиниць, проаналізованих з граматичної точки зору (Див. Додаток В) : 1) Іменникові (субстантивні) фразеологізми – 51,6 %. 2) дієслівні (вербальні) фразеологізми – 19, 4%. 3) прикметникові фразеологізми – 9.7%. 4) сполучникові фразеологізми – 9,7%. 5) вигуківі фразеологізми – 9,7%.

Висновки до 3 розділу

У 3 розділі проаналізовано роль 100 досліджених фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом та компонентом-топонімом з культурно-специфічної та граматичної точки зору.

Описано роль фразеологізму у мовній картині світу як сталого виразу, який має самостійне незалежне значення. Власне мовні одиниці можуть бути ключем до розуміння конкретного та унікального у світогляді та сприйнятті певного народу. Кожен носій мови одночасно є носієм культури (в одній психічній сфері ці два явища, безсумнівно, співвідносяться), то конкретні мовні знаки можуть виконувати роль культурно маркованих символів, будучи експонентами лінгвістичної культури (це і відображає функцію мови): мова відбиває не лише матеріальну культуру, але й національно-культурні уявлення та менталітет її носіїв.

З лінгвістичної точки зору всі оніми утворились в результаті появи традиції надання власного імені топонімічних об'єктам. Наприклад, слово *kangal* у словнику має наступні значення: 1. *ім.* моток, що складається з довгих і гнучких дротів, тісно сплєтених між собою, що об'єднуються у форму кільця. 2. Часто вживається у значенні щодо всіх предметів такої форми. У народній мові має значення *deveee dikenî* – *будяк, чортполох*. Після того, як окреме ім'я стало назвою поселення, тепер сама назва *Kangal* є назвою округу, що належить до провінції Сівас.

Як синтаксичні словникові одиниці цілісні прислів'я та приказки, що є незалежними від окремого слова в своєму контексті, становлять окреме значення як окрема словесна одиниця. Наприклад назва округ *Karagöl*, який межує із провінцією Нігде, в прислів'ї *Karagöl'de tohum batmaz* в Карагьолі зерно не потоне передає наступне значення: зерно, посіяне в родючу землю принесе очікуваний врожай і характеризує землю цього округу як родючу.

Назва *Karagöl*, яка утворилась зі слів *kara* (земля) і *göl* (озеро), стала назвою округу, використовується в контексті фразеологічної одиниці з метою описати родючість ґрунту.

У підрозділі 3.2 цього дослідження розроблено граматичну класифікацію вибраних зі 100 фразеологічних одиниць – компонентом-антропонімом та компонентом-топонімом. Класифікацію розроблено за наступними категоріями: Іменникові (субстантивні) фразеологізми – 51,6 %. 2) дієслівні (вербальні) фразеологізми – 19, 4%. 3) прикметникові фразеологізми – 9.7%. 4) сполучникові фразеологізми – 9,7%. 5) вигуківі фразеологізми – 9,7%.

ВИСНОВКИ

У 1 розділі висвітлено теоретичні засади у становленні турецької та української фразеології, проаналізовано семантичні та граматичні класифікації фразеологічних одиниць з компонентами-онімами та компонентами-топонімами.

Міжнародна рада з ономастичних досліджень (ICOS) подає наступне визначення терміну ономастика: наука, що вивчає власні імена та походить від грецького слова *ονομα* - ім'я, а також ставить за мету дослідити історію походження онімів, розвитку та мотивацію процесу номінації, їхнього функціонування. Незважаючи на те, що ономастика є наукою, що відноситься до трьох наукових сфер (поєднання лінгвістики, історії та географії), оніми є в першу чергу лексемами і повинні вивчатися лінгвістичними методами за допомогою суміжних гуманітарних та точних наук.

Сукупність усіх власних назв становить онімний простір конкретної мови, який має свої самобутні ознаки, незважаючи на те що оніми існують в усіх мовах світу.

Українська дослідниця О.К. Чаєнкова розробила семантичну класифікацію фразеологічних одиниць в українській, англійській та турецькій мовах. За семантичними ознаками було поділено фразеологічні одиниці з компонентом-онімом на п'ять груп: 1. Мудрий покровитель 2. Лінощі та трудолюбство 3. Жадібність, користолюбство. 4. Нахабність, брехливість, лицемірство. 5. Покарання.

Не менш варта уваги і класифікація фразеологізмів з компонентом-онімом, яка належить турецькому лінгвісту М. Е. Йилдизли. В рамках дослідження вчений розробив класифікацію фразеологічних одиниць за семантичним значенням метафор напрямків руху: *I. Фразеологізми, які мають позитивну конотацію та містять значення руху вгору. II. Фразеологізми, які мають негативну конотацію та містять значення руху вниз. III. Фразеологізми, які містять значення руху в обох напрямках і можуть містити як позитивну, так і негативну конотацію.*

У роботі турецького лінгвіста Лейли Субаши Узун, присвяченій вивченню семантики турецьких фразеологічних одиниць, виділяються три типи фразеологізмів:

1. стійкі словосполучення, де всі компоненти переосмислені;
2. стійкі словосполучення, де один з компонентів переосмислений, а інший зберігає одне зі своїх значень;
3. стійкі словосполучення, де жоден компонент не переосмислений.

Українські дослідники І.А. Бехта та О.С. Матвієнків розробили граматичну класифікацію на матеріалі англійської фразеології за структурно-семантичним типом: 1. іменникові (субстантивні) фразеологізми. 2. дієслівні

(вербальні) фразеологізми, 3. прикметникові (ад'єктивні) фразеологізми, 4. прислівникові (адвербіальні) фразеологізми. 5. Вигуківі фразеологізми.

Не менш цікавою є граматична класифікація українського дослідника Корунця, яка частково була взята за основу цього наукового дослідження. Згідно з його класифікацією фразеологічні одиниці діляться за наступними категоріями з граматичної точки зору: 1. Дієслівні фразеологізми, 2. Субстантивні фразеологізми, 3. Адвербіальні фразеологізми.

У 2 розділі розроблено класифікацію та ідеографічну характеристику фразеологізмів з компонентом-антропонімом та компонентом-топонімом з семантичної точки зору. Проаналізовано значення та роль антропонімів та топонімів у контексті фразеологічних одиниць. Детально описано історію походження та причини виникнення кожного фразеологізму з конкретною ономастичною одиницею.

В ході дослідження у 2 розділі семантична класифікація фразеологізмів з компонентом-антропонімом була розроблена за наступними фразеосемантичними полями:

1. *Релігія*. Найбільш частотними виявились фразеологічні одиниці, в контексті яких є такі власні імена: Аллах, Азраїл (один із чотирьох ангелів ісламу), а також імена пророків – *Muhammet, İsa, Hızır, Halil İbrahim, Süleyman, Nuh*.
2. *Історія*. Особи правителів, полководців, державних діячів, беручи участь у певних історичних подіях, неодноразово ставали причиною появи нових фразеологізмів. Цю категорію не минули також й імена поетів, які також мають місце в історії та становленні турецької літератури. В цю категорію увійшли імена султанів Мустафи I Божевільного, Махмута II, імена

шейхюіслама Еббусуута Ефенді, лікаря Марко Паші, візирів Давута Паші та Махмута Паші.

3. *Герої епосу, казок, легенд.* В цю категорію увійшли імена Карагьоз, Кьороглу і Айваз, Арзу і Канбер, Лейла і Меджнун, Насреддін Ходжа.
4. *Народ.* Сюди потрапили імена не якихось конкретних осіб та персонажів, а загалом імена, популярні та поширені серед турецького народу.

У ході дослідження було підраховано кількість проаналізованих фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом з метою співставлення відношення та порівняння величини фразеосемантичних полів (Див. Додаток А): 1. Історія – 42, 9%, 2. Історія – 21,4 %, 3. Герої епосу, казок, легенд, міфів – 25,7%, 4. Народ – 10%.

Також було розроблено семантичну класифікацію фразеологізмів з компонентом-топонімом за наступними категоріями:

1. Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані із релігійними реаліями. Найбільш частотні топоніми, які було проаналізовано в цій категорії: *Mekke, Kabe, Araf, Arafat, Diyarbekir.*
2. Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані із історико-культурними реаліями. Найбільш частотні топоніми, які було проаналізовано в цій категорії: *İstanbul, Kasımpaşa, Hasanpaşa, Konya, Rumeli, Anadolu, Sultanhmet, Ayasofya, Sivas, Gürün, Horasan.*
3. Фразеологізми, які мають у складі топоетноніми (назви країн, національностей тощо). Найбільш частотні топоніми, які було

проаналізовано в цій категорії: *Arab, Arabistan, Cezayir, Hindistan, Misir, Yemen, Tunus*.

Під час аналізу фразеологічних одиниць також було підраховано кількість проаналізованих фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом з метою співставлення їх відношення один щодо одного:

1. Фразеологізми, пов'язані з історико-культурними реаліями – 31,3%,
2. Фразеологізми з компонентом-топонімом, пов'язані з релігійними реаліями – 37,5%,
3. Фразеологізми з компонентом-топонімом – 31,3%.

Отже, в результаті дослідження було проаналізовано та розроблено семантичну класифікацію 100 фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом та компонентом-топонімом.

У 3 розділі проаналізовано роль 100 досліджених фразеологічних одиниць з компонентом-антропонімом та компонентом-топонімом з культурно-специфічної та граматичної точки зору.

З лінгвістичної точки зору всі оніми утворились в результаті появи традиції надання власного імені топонімічних об'єктам. Наприклад, слово *kangal* у словнику має наступні значення: 1. *ім.* моток, що складається з довгих і гнучких дротів, тісно сплетених між собою, що об'єднуються у форму кільця. 2. Часто вживається у значенні щодо всіх предметів такої форми. У народній мові має значення *deveee dikenî* – будяк, чортполох. Після того, як окреме ім'я стало назвою поселення, тепер сама назва *Kangal* є назвою округу, що належить до провінції Сівас.

Наприклад назва округ *Karagöl*, який межує із провінцією Нігде, в прислів'ї *Karagöl'de tohum batmaz* в Карагьолі зерно не потоне передає наступне значення: зерно, посіяне в родючу землю принесе очікуваний врожай і характеризує землю цього округу як родючу. Назва *Karagöl*, яка утворилась

зі слів *kara* (земля) і *göl* (озеро), стала назвою округу, використовується в контексті фразеологічної одиниці з метою описати родючість ґрунту.

У підрозділі 3.2 цього дослідження розроблено граматичну класифікацію вибраних зі 100 фразеологічних одиниць – компонентом-антропонімом та компонентом-топонімом. Класифікацію розроблено за наступними категоріями: Іменникові (субстантивні) фразеологізми – 51,6 %. 2) дієслівні (вербальні) фразеологізми – 19, 4%. 3) прикметникові фразеологізми – 9,7%. 4) сполучникові фразеологізми – 9,7%. 5) вигуківі фразеологізми – 9,7%.

ÖZET

Bu çalışmanın 1. Bölümünde Türk ve Ukrayna deyimbilimin oluşumunun teorik temelleri açıklanmıştır, özel adlarıyla ve yer adlarıyla olan atasözlerinin ve deyimlerin semantik ve yapısal sınıflandırmalarını analiz edilmiştir.

2. bölümde semantik açıdan özel adlarıyla ve yer adlarıyla deyimlerin sınıflandırmalarını ve ideografik analizi yapılmıştır. Antroponimlerin ve toponimlerin ifade birimleri bağlamında anlamı ve rolü incelenmiştir. Her bir cümlecğin, belirli bir onomastik birimle ortaya çıkma hikayesi ve nedenleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Ayrıca bu araştırmada, özel adlarıyla atasözlerin ve deyimlerin semantik sınıflandırması aşağıdaki kategorilerden ibarettir:

1. Din. En sık kullanılan cümle birimleri, kendi isimleri olan *Allah*, *Azrail* (İslam'ın dört meleğinden biri) ve *Muhammet*, *İsa*, *Hızır*, *Halil İbrahim*, *Süleyman*, *Nuh* peygamberlerin isimleri gibi bu kategoriye girmiştir.

2. Tarih. Hükümdarlar, komutanlar, devlet görevlileri, belirli tarihsel olaylara katıldıklarında, tekrar tekrar yeni ifadelerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu kategoride, Türk edebiyatının tarihinde ve oluşumunda yer alan şairlerin isimleri

de yer almıyor. Bu kategoride Sultanlar *Mustafa I. Deli, II. Mehmet, Şeyhülislam Ebbusuut Efendi, doktor Mark Paşa, Davut Paşa ve Mehmet Paşa*'nın sadrazamların isimleri burada yer almıştır.

3. Efsane, masal, efsane kahramanları. Bu kategoriye *Karagöz, Köroğlu ve Ayvaz, Arzu ve Kanber, Leyla ve Mecnun, Nasreddin Hoca'nın* isimleri girmiştir.

4. Halk. Burada belirli kişiler ve karakterlerin değil, genel olarak Türk halkı arasında popüler ve yaygın olan isimlerin isimleri yer almıştır.

Araştırma sırasında, tüm 4 kategoride özel adlarıyla ve yer adlarıyla olan atasözlerinin ve deyimlerin sayısı sayıldı (Ek A'ya bakınız): 1. Hikaye 42, 9%, 2. Tarih 21.4% 3. Epos kahramanları, masallar, efsaneler 25.7%, 4. Halk - %10.

Yer adlarıyla deyimlerin ve atasözlerin semantik sınıflandırması da yapılmıştır: 1. Din ile ilgili yer adlarıyla atasözler. Bu kategoride analiz edilen en yaygın yer adları var: *Mekke, Kabe, Araf, Arafat, Diyarbekir*.

2. Tarih ve kültür ile ilgili yer adlarıyla atasözler. Bu kategoride analiz edilen en sık kullanılan toponimler: *İstanbul, Kasımpaşa, Hasanpaşa, Konya, Rumeli, Anadolu, Sultanahmet, Ayasofya, Sivas, Gürün, Horasan*.

Sözcük birimleri analizi sırasında, analiz edilen sözcük birimlerinin antroponim bileşeni ile sayımı da, karşılıklı ilişkilerini karşılaştırmak amacıyla yapılmıştır: 1. Tarih ve kültürle ilgili ifadeler: 31.3%, 2. Din ile ilgili yer adlarıyla atasözler - 37.5%, 3. Etnonimik yer adlarıyla atasözler - % 31.3'tür.

Sonuç olarak, araştırmanın sonucu olarak, özel adlarla ve yer adlarıyla 100 deyim ve atasözün semantik sınıflandırması geliştirilmiştir.

Çalışmanın 3. Bölümde özel adlarla ve yer adlarıyla 100 deyim ve atasözünün kültürel ve yapısal açıdan önemi ve katkı incelenmiştir.

Ayrıca bu bölümde 100 özel adlarla ve yer adlarıyla deyimden ve atasözünden seçilen yapısal sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırma aşağıdaki kategorilerden ibarettir: İsimli (esnaslı) deyimler ve atasözleri - 51.6%. 2) Fiilli (verbal) deyimler ve atasözleri - 19.4%. 3) Sıfatlı deyimler ve atasözleri - 9.7%. 4) Bağlayıcı deyimler ve atasözleri - 9.7%. 5) Ünlemler deyimler ve atasözleri - 9.7%.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Аліференко М. Ф. (1987) Теоретичні питання фразеології, Харків: Вища школа.
2. Бехта І.А., Матвієнків О.С. (2020). Структурно-семантичні типи фразеологізмів в англійськомовному художньому прозовому тексті. - Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
3. Білоноженко В.М. та ін. (1999) Фразеологічний словник української мови. Київ : Наукова думка.
4. Богочанская Н., Зубкова А. (2008) Большой турецко-русский словарь Москва : Изд-во «Дом славянской книги».
5. Бодик, О. П. (2019). До питання про антропоніми в українській фразеології. Київ, Центр учбової літ-ри.
6. Вакуленко О.Л. (1982) Воссоздание авторски преобразованных фразеологизмов в переводе. — Киев: Высшая школа.
7. Вербич С.О. (2008). Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект, Вісн. НАН України, № 5.
8. Галинська О. М. (2011). Фразеологізми як знаки культурної інформації.– К. : Вид. центр КНЛУ.
9. Есперсен О. (1958). Философия грамматики. М.: Изд-во иностр. лит.

10. Зорівчак Р. П. (1983). Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія (На матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою) – Львів : Вища школа.
11. Калакуцкая Л.П. (1976). Склонение собственных имен (фамилий) в отношении к норме, отв. ред. Л.П. Калакуцкая.
12. Карпенко Ю. (2004) Власні назви // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О., Зяблюк М.П. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.
13. Князь Т.М. (2014). Фразеологізми української мови на позначення заможності: структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти: монографія. – Харків: Точка.
14. Копровська Х.М., Тімкова Т.М., (2022) Семантична класифікація турецьких фразеологізмів з компонентом-антропонімом: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Ad orbem per linguas. До світу через мови”. К.: Вид. центр КНЛУ..
15. Корунець І.В. (2003) Порівняльна типологія англійської та української мов. – Вінниця: Нова книга.
16. Кравчук А.М. (1999) Польська фразеологія з ономастичним компонентом: дис. канд. філол. наук: 10.02.03/Л.
17. Краснобаєва-Чорна Ж. (2011). Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць у Словнику фразеологічних термінів сучасної української мови. – Донецьк.
18. Кунин А. В. (1984). Англо-русский фразеологический словарь. Москва : Русский язык.
19. Лалаян Н. С. (2008). Фразеологічні одиниці з ономастичним компонентом у сучасній німецькій мові: структурно-семантичний та функціональний аспекти. – Одеса.
20. Маслова В. А. (2001). Лингвокультурология : учебное пособие. – М. : Академия.

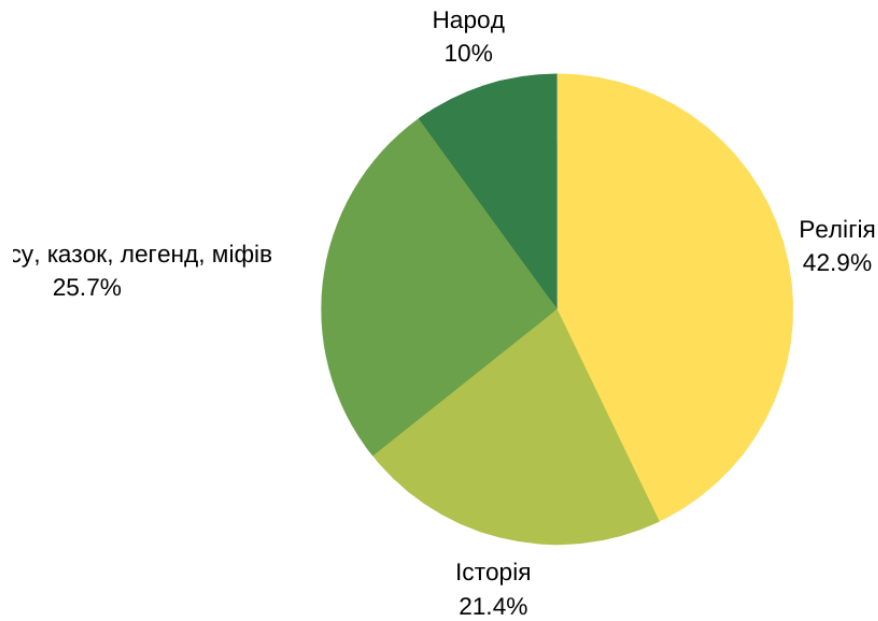
21. Савченко Л. В. (2013) Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: – Сімферополь : Доля.
22. Хома Н. (2011). Ономастичний простір в українських фразеологізмах (прислів'ях, приказках), редкол.: В. Г. Матвіїшин та ін. – Івано-Франківськ.
23. Чаєнкова О.К. (2021). Фразеологічні одиниці з компонентом-онімом бог (на матеріалі української, турецької та англійської мов). Одеська державна академія будівництва та архітектури.
24. Яцьків М. Ю. Здобутки сучасної української фразеології у контексті новітніх парадигм лінгвістичних досліджень. - ДВНЗ «Ужгородський національний університет».
25. Aksan D. (2007): Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim) I-II-III, Ankara: TDK Yayınları.
26. Aksan, D. (1978) Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, (1. baskı 1971), Ankara.
27. Aksan, D. (2003). En Eski Türkçenin İzlerinde. – İstanbul: Multilingual Yayınevi.
28. Aksan, D. (2014). Anadilimizin Söz Denizinde. Ankara: Bilgi Yayınevi.
29. Aksoy O. (1995) Deyimler Sözlüğü / Aksoy O. – İstanbul: İnkılap Kitap Evi.
30. Aksoy, Ö. A. (1963). Atasözleri, Deyimler // Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten. - № 10.
31. Aksoy, Ö. A. (2018) Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: I Atasözleri Sözlüğü. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
32. Aktunç H. (2002). Büyük Argo Sözlüğü, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
33. Atakli Saçak F. Türkiye'de deyimbilim çalışmaları, Hitit Üniversitesi, Çorum, Türkiye.
34. Ayverdi İ. (2008). Misalli Türkçe Sözlük I-III, 3. Baskı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

35. Bahadınlı, Y. S. (1996). Türkçe Deyimler Sözlüğü ve Kaynakları, Yuva Yayınları, İstanbul.
36. Elçin Ş. (1986): Halk Edebiyatına Giriş, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
37. Eminoğlu H. (2016): Atasözü ve Deyimlerdeki Yer Adları, Turkish Studies, International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish. – Ankara.
38. Karaağaç, G. (2013): Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları.
39. Karahan, L. (2008). Türkçede dini anlamlı bazı kişi adlarını ekle değiştirme geleneği. In The 51st Meeting Of The Permanent International Altaistic Conference'.
40. Lakoff, G., Johnson M. (2005), Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil (Gökhan Yavuz Demir, Çev.). Paradigma, İstanbul.
41. MKB: Milli Kütüphane Başkanlığı. (2001). Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
42. Olgun, İ. (1973). Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine // Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten. - №620.
43. Örnek, S. V. (2000). Türk halk bilimi. Kültür Bakanlığı Yayınları.
44. Öztürk, A. (1986): Türk Anonim Edebiyatı, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
45. Sinan, A. T. (2015). Türkçe'nin Deyim Varlığı. İstanbul: Kesit Yayınları.
46. Tekin, T. (1957). Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine-I, Türk Dili.
47. Tülbentçi, F. F. (1977): Türk Atasözleri ve Deyimleri, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
48. Türkmen S. (2009). Atasözü ve Deyimlerde Yaşayan Kişi Adları. – Dil Araştırmaları.
49. Üçer, M. (1998): Atalar Sözü Yerde Kalmaz Sivas'ta Sözlü Gelenek, İstanbul: Özyılmaz Matbaası.

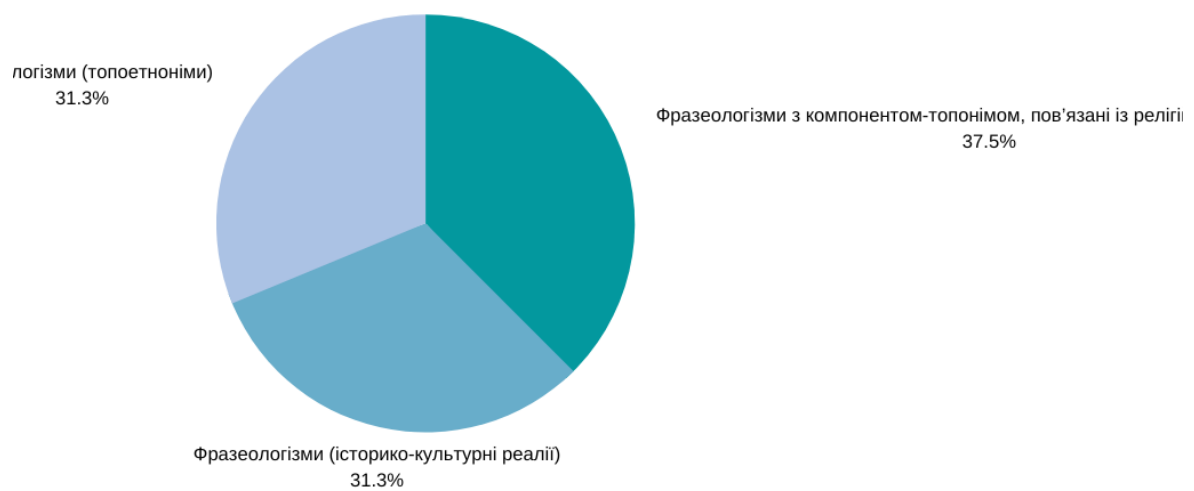
- 50.Uzun S. L. (1988). Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü – Ankara.
- 51.Uzun S. L. (1991). Deyimleşme ve türkçede deyimleşme dereceleri. Dilbilim Araştırmaları. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü – Ankara.
- 52.Yıldızlı, M. E. (2017). Yönelim Metaforlu Deyimlerin Sınıflandırılması. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
- 53.Yurtbaşı, M. (1996). Örnekleriyle Deyimler Sözlüğü, Özdemir Yayıncılık, İstanbul.
- 54.Yurtbaşı, M. (2013). Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü. İstanbul: Excellence Publishing.

ДОДАТКИ

Додаток А. Ідеографічна характеристика фразеологізмів з компонентом-антропонімом

Додаток Б. Ідеографічна характеристика фразеологізмів з компонентом-топонімом

Додаток В. Граматична класифікація фразеологізмів

